

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Eugenetica in Nederland: Het publiek debat over vrouwensterilisatie en eugenetica ten tijde van het interbellum (1919-1939)

Kloppers, Bram

Citation

Kloppers, B. (2022). *Eugenetica in Nederland: Het publiek debat over vrouwensterilisatie en eugenetica ten tijde van het interbellum (1919-1939)*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master thesis in the Leiden University Student Repository](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3448566>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

EUGENETICA IN NEDERLAND

Het publiek debat over vrouwensterilisatie en eugenetica ten tijde van het interbellum (1919-1939)

ABSTRACT

Deze scriptie gaat over de vraag waarom Nederland, in tegenstelling tot andere westerse landen, nooit een sterilisatie beleid heeft gehad tijdens het interbellum?

Bram Kloppers

Masterscriptie

Bram Kloppers

S2348470

06-37355732

b.d.t.kloppers@umail.leidenuniv.nl

Woordenaantal: 18831

Illustratie titelpagina: 'Eugenic Certificate', c. 1910s. *Medical Historical Library, Harvey Cushing/John Hay Whitney Medical Library, Yale University.*

Inhoudsopgave

INHOUDSOPGAVE	2
INLEIDING	3
HISTORIOGRAFIE EN HOOFDVRAAG	3
MATERIAAL EN METHODE	6
KOLONIALE CONTEXT EN ONDERZOEKSVELD	8
BETEKENIS EN IMPLICATIES.....	9
HOOFDSTUK 1: ONTSTAAN VAN DE NEDERLANDSE EUGENETISCHE BEWEGING IN INTERNATIONAAL PERSPECTIEF	13
ONTSTAAN VAN EUGENETICA IN NEDERLAND.....	13
HOOFDROLSPELERS	15
DE JAREN DERTIG.....	18
ORIËNTATIE EN VERGELIJKING	22
HOOFDSTUK 2: GENDER EN ETNICITEIT IN HET DISCOURS	27
GENDER	27
<i>Kranten en populaire media</i>	27
<i>Wetenschappelijke literatuur</i>	30
ETNICITEIT	33
<i>Kranten en populaire media</i>	34
<i>Wetenschappelijke literatuur</i>	38
INTERNATIONAAL PERSPECTIEF EN DE VERHOUDING MET NEDERLAND	40
HOOFDSTUK 3: VOOR- EN TEGENSTANDERS VAN EUGENETICA	45
POPULARITEIT.....	45
REEDS GEGEVEN VERKLARINGEN VOOR HET FALEN VAN EUGENETICA.....	46
VERZUILDE MEDIA	49
<i>Katholiek</i>	49
<i>Protestant</i>	51
<i>Sociaaldemocraten</i>	53
<i>Liberale media</i>	57
NOORDMAN-LUCASSEN THESE IN DE PUBLIEKE SFEER	59
CONCLUSIE	61
BIBLIOGRAFIE	64
PRIMAIR	64
SECUNDAIR	69

Inleiding

'Aan een verzoek tot de regeering gericht een afgevaardigde naar dit tweede Eugenetisch Congres te zenden, werd geen gehoor gegeven; zodat, Nederland op het tweede Congres te New-York met zijn uitermate belangrijk programma, gedeeltelijk op experimenteel genetisch gebied gelegen, gedeeltelijk op sociaal gebied. (Tuberculosevraagstuk, seksuele hygiëne, opvoedkunde enz.) — helaas niet vertegenwoordigd was.'¹

Bovenstaande is een fragment uit een artikel dat is geschreven voor de liberale krant het *Algemeen Handelsblad* en gepubliceerd in 1921. In het artikel beklagt de schrijver de Nederlandse regering, die geen initiatief heeft getoond voor het eugenetische congres in New York. De schrijver is daarom verheugd dat Leonard Darwin, zoon van Charles Darwin én voorzitter van het eugenetische genootschap in Londen, Nederland gevraagd heeft om het volgende congres te organiseren. Het gebrek van, al dan niet financiële, steun van de regering is geen probleem; door inzet van particulieren, onder andere het *Bureau van Erfelijkheid* in Utrecht, zijn genoeg middelen en vrijwilligers beschikbaar om het congres alsnog te organiseren.

In het artikel komen twee belangrijke zaken naar voren; het eerste dat de aandacht trekt, is het feit dat de Nederlandse regering geen interesse toont voor het internationale eugenetische congres. Het tweede dat opvalt, is het enthousiasme van de schrijver voor het eugenetische gedachtegoed. De schrijver stelt dat de tijd rijp is om deze vorm van wetenschap óók in Nederland ruimte te geven. Eugenetica kan helpen bij het oplossen van diverse problematische vraagstukken, zowel medische als sociale.

Historiografie en Hoofdvraag

De houding van de Nederlandse regering ten opzichte van andere westerse landen is eigenaardig. Waar landen als Zweden, Canada en de Verenigde Staten enthousiast eugenetisch beleid invoerden, is dit in Nederlands niet gebeurd.²

---

¹ 'Wetenschap - Eugenetica.' *Algemeen Handelsblad* (3 december 1921).

² Zie voor een verdere uiteenzetting van de nationale eugenetische bewegingen: Alison Bashford en Philippa Levine ed., *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* (Oxford 2010).

Lange tijd is gedacht dat Nederland geen actief eugenetisch beleid voerde.³ Historicus Jan Noordman dichtte deze inactiviteit toe aan de Nederlandse verzuiling; confessionele partijen liepen niet warm voor bijvoorbeeld geboortebeperving.⁴ Historicus Leo Lucassen vult dit min of meer aan door te stellen dat de sociaaldemocratische beweging in Nederland niet zo sterk was in vergelijking met andere Europese landen. Lucassen stelt het succes van de sociaaldemocraten gelijk aan het succes van eugenetisch beleid in Europese landen.⁵ Om deze reden was eugenetica zo succesvol in Scandinavië; sociaaldemocraten hadden daar de macht. Deze visie is echter onder druk komen te staan door onderzoek van wetenschappelijk historicus Theo van der Meer. Zijn onderzoek laat zien dat in Nederland wel degelijk actief eugenetisch beleid is gevoerd. Van der Meer laat zien dat tussen 1938 en 1968 honderden mannen zijn gesteriliseerd en stelt dat in Nederland weldegelijk sprake was van eugenetica.⁶ In 2013 publiceerden historicus Pim Huijnen en anderen een artikel over eugenetica in Nederland. Hun focus ligt met name op de manier van onderzoek; het belang van *digital humanities* en de werking van *semantic mining*.⁷ Wat Huijnen en anderen onderzoeken, is hoe vaak bepaalde begrippen in combinatie met andere begrippen voorkomen. Op deze manier ontstaat beeld en inzicht in de impliciete verhoudingen en de connecties tussen begrippen. Ze kijken dan hoe vaak dit begrip voortkomt in combinatie met andere begrippen zoals ras en immigratie. Met andere woorden; hoe vaak komen bepaalde associaties tussen bepaalde onderwerpen terug. Op basis van kwantitatieve gegevens blijkt dan of een discussie een raciale of een immigratie dimensie heeft. Eugenetica komt meer terug als voorbeeld in hun casestudy voor het gebruik van *semantic mining*. Echte vernieuwende inzichten over eugenetica in Nederland geeft het artikel niet. Wat wel terugkomt, is dat eugenetica impliciet sterker aanwezig was in het interbellum dan in eerste instantie het geval bleek te

---

³ Hans Pols, 'Eugenics in the Netherlands and the Dutch East Indies' in: Alison Bashford en Philippa Levine ed., *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* (Oxford 2010).

⁴ Jan Noordman, *Om de Kwaliteit van het Nageslacht: Eugenetica in Nederland, 1900–1950* (Nijmegen 1989).

⁵ Leo Lucassen, 'A Brave New World: The Left, Social Engineering, and Eugenics in Twentieth-Century Europe', *International Review of Social History* 55 (2010) 265-296, aldaar 292-293.

⁶ Theo van der Meer, "Eugenic and Sexual Folklores and the Castration of Sex Offenders in the Netherlands (1938–1968)", *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 39 (2008), 195–204, 200–201.

⁷ Pim Huijnen e.a., *A Digital Humanities Approach to the History of Science Eugenics revisited in hidden debates by means of semantic text mining* (International Workshops QMC and HISTOINFORMATICS, Kyoto 2014).

zijn.⁸ In deze scriptie doe ik kwalitatief onderzoek, op deze manier kan ik het onderzoek van Huijnen uitdiepen.

Rekening houdend met de reeds bestaande historiografie, doe ik onderzoek naar een aantal nieuwe thema's; de publieke sfeer, gender en etniciteit. Dit vormt een aanvulling op de reeds bestaande aandacht voor medische professionals en academici. Lucassen doorbreekt dit min of meer door ook opvattingen van politici in beschouwing te nemen. Echter, vrijwel al het onderzoek blijft zich op één of andere manier bezighouden met een partijelite of wetenschappers en er is weinig aandacht voor het publieke debat. Onderzoek naar het wetenschappelijke en politieke debat is belangrijk, echter alleen als men óók het publieke debat in achtning neemt. Alleen dan kan er een holistisch beeld ontstaan over de toestand van eugenetica in Nederland. De tweede aanvulling is de rol van gender en etniciteit in de historiografie. Waar bijvoorbeeld in de Verenigde Staten en in Canada vrouwen juist een centrale rol spelen in onderzoek naar eugenetica, is dit in Nederland niet het geval.⁹ Van der Meer richt zich op sterilisatie van mannen, maar sterilisatie van vrouwen blijft buiten beschouwing. Specifiek onderzoek dat vrouwen centraal stelt, ontbreekt in de Nederlandse historiografie. De wetenschappelijke en de politieke dimensie zijn voldoende behandeld, maar de maatschappelijke dimensie is onderbelicht. Daar komt ook nog bij dat de Nederlandse eugenetische beweging niet de aandacht krijgt die vergelijkbare bewegingen in het buitenland wel krijgen. Eugenetica is een onderwerp waar slechts weinig Nederlandse historici zich mee bezighouden. In de historiografie spelen gender en etniciteit een zeer beperkte rol. Dit is opmerkelijk, aangezien in de historiografie over eugenetica in andere landen juist wél ruime aandacht is voor deze twee thema's.¹⁰ In deze scriptie houd ik daarom expliciet rekening met genderdimensie, alsook met etniciteit en hoe deze thema's zich verhielden in de publieke sfeer.

Om de eerdergenoemde thema's te redresseren doe ik onderzoek naar de sterilisatie van vrouwen in Nederland in de jaren twintig en dertig. De

---

⁸ Ibidem.

⁹ Jana Grekul, 'Sterilization in Alberta, 1928 to 1972: Gender Matters', *Canadian Review of Sociology* 45:3 (2008) 247-266, aldaar 249-251.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld: Erika Dyck, 'Guest Editor's Introduction History of Eugenics Revisited', *Canadian Bulletin of Medical History* 31:1 (2014). / Nicole L. Novak e.a., 'Disproportionate Sterilization of Latinos Under California's Eugenic Sterilization Program, 1920-1945', *American journal of public health* 108 (2018) 611-613. / Sumiko Otsubo, 'Between Two Worlds: Yamanouchi Shigeo and Eugenics in Early Twentieth-Century Japan', *Annals of Science* 62:2, 205-231.

onderzoekperiode valt samen met de tijd waarin eugenetica in de westerse wereld de meeste populariteit genoot. De publieke sfeer speelt een belangrijke rol in mijn onderzoek, omdat daar nog te weinig aandacht voor is in de Nederlandse historiografie. De hoofdvraag in deze scriptie is dan ook: *Waarom is er, in tegenstelling tot andere westerse landen, nooit een sterilisatie beleid geweest voor vrouwen in de jaren twintig en dertig?* Uiteraard onderzoek en vergelijk ik Nederland met andere westerse landen; Nederland en haar eugenetische beweging stonden immers niet in een nationaal vacuüm.

Materiaal en Methode

Om dit te onderzoeken, maak ik gebruik van kranten. Kranten vormen de meest significante primaire bron voor deze scriptie en ik maak daarvoor gebruik van het online-krantenarchief *Delpher*.

Tussen 1919 en 1939 zijn 235 artikelen verschenen met het onderwerp eugenetica. Als ik de alternatieve spellingswijze 'eugenetika' optel bij het totaal, dan komt het totaal aantal artikelen uit op 265. Eén van de eerste keren dat het woord 'eugenetica' is gebruikt, is in een artikel uit 1919. Toen berichtte het *Algemeen Handelsblad* dat een groep Amsterdamse medici en biologen nadachten over het oprichten van een eugenetisch genootschap.¹¹ Het totaal aantal artikelen is ongeveer gelijk verspreid over de twee decennia; 127 in de jaren twintig en 136 in de jaren dertig, die de onderzoeksperiode vormen. Het Nederlandse woord 'eugenese' komt veel vaker voor in Nederlandse kranten, ruim vijfhonderd keer. Met name in de jaren dertig neemt het aantal artikelen over eugenese sterk toe. Dit hangt samen met gebeurtenissen in Duitsland, zoals de invoering van de rassenwetten van Neurenberg in 1935. Maar heeft vooral te maken met het feit dat *Delpher* het woord 'eugenese' vaak verkeerd leest. De software van *Delpher* leest bijvoorbeeld 'Eugène' als 'eugenese'. Ook het woord 'eugenetiek' komt vaker terug dan eugenetica. Het nadeel van dit woord is dat het veelal voor advertenties en korte aankondigingen is gebruikt. Figuur 1 is een grafiek, die de aantallen artikelen weergeeft, zoals in *Delpher* te vinden zijn. Houd niettemin rekening met de opmerkingen die ik hierboven maak. Het aantal matches op *Delpher* staat niet gelijk aan een kwalitatieve berichtenstroom.

---

¹¹ 'Eugenese', *Algemeen Handelsblad* (18 februari 1918).

Om structuur aan te brengen in de hoeveelheid bronnen, is het belangrijk te kijken in welke krant het artikel is gepubliceerd. De religieuze en of politieke achtergrond van de krant is van grote importantie; dit maakt inzichtelijk welke politieke of religieuze groep eugenetica steunde en welke niet, of dat deze steun zich helemaal niet liet binden aan dit soort kaders. Verder is het interessant om te weten of het gaat om een landelijke of een lokale krant. Hieruit blijkt de aandacht die

eugenetica op lokaal niveau kreeg.

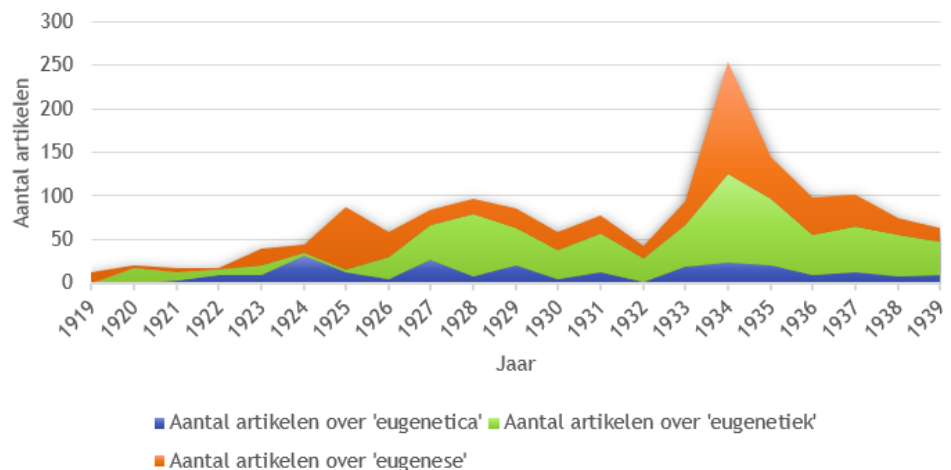
Om de hoofdvraag te beantwoorden maak ik gebruik van een discoursanalyse.

Onderzoek naar het, al dan niet veranderende,

taalgebruik staat centraal. Verder is de logica waarmee de auteur van de bron een betoog onderbouwt van belang. Welke argumenten gebruiken de voor- en tegenstanders van de eugenetische beweging om hun standpunt te verdedigen? Uit een discoursanalyse blijkt waarom bepaalde groepen als "goed" zijn bestempeld en waarom bepaalde groepen als "slecht", en welke oplossingen zijn bedacht om met de "slechte" groep om te gaan. Op basis van dit idee heb ik drie deelvragen geformuleerd.

Elk van deze deelvragen vormen een apart hoofdstuk van deze scriptie. Het eerste hoofdstuk heeft als deelvraag: *hoe is de Nederlandse eugenetische beweging ontstaan en hoe heeft deze zich ontwikkeld ten opzichte van andere Westerse landen?* Dit hoofdstuk behelst de ontstaansgeschiedenis van eugenetica in Nederland en in dit hoofdstuk blijkt welke personen en organisaties hebben bijgedragen aan de eugenetische beweging. Ook de internationale context is van belang. De verschillen en de overeenkomsten met andere nationale eugenetische bewegingen maken duidelijk of de Nederlandse beweging uniek is of juist niet. Het tweede hoofdstuk gaat over de rol van vrouwen en etniciteit in het Nederlandse eugenetische gedachtegoed. Dit hoofdstuk heeft als deelvraag; *welke rol speelde gender en etniciteit in het Nederlands discours over eugenetica?* In dit hoofdstuk ga ik specifiek in op de doelstellingen van de

Figuur 1: Grafiek verdeling artiklen

eugenetische beweging. Zoals eerder aangegeven, is tot nu toe niet specifiek gekeken naar de rol van vrouwen in de eugenetische beweging. Dit is een afwijking op de internationale trend. Het antwoord op de vraag waarom dit zo is, komt terug in dit hoofdstuk. Het derde, en tevens laatste, hoofdstuk gaat over de vraag; *welke groepen steunden eugenetica in Nederland en welke groepen niet?* In dit hoofdstuk onderzoek ik welke groepen de voorstanders van eugenetica zijn en welke groepen de tegenstanders. Dit doe ik door te kijken naar de diverse meningen die in kranten geformuleerd zijn. In eerste instantie lijkt het of deze vraag reeds is beantwoord door het werk van Noordman en Lucassen. Echter, zij hebben zich op andere bronnen gebaseerd, dan ik in deze scriptie doe. Hun conclusies hebben een voornamelijk dichotoom karakter, maar is de confessionele apathie wel zo zwart-wit? Dat wil ik met dit hoofdstuk onderzoeken. Ik wil bestuderen of de conclusies van Noordman en Lucassen ook terug te vinden zijn in de publieke sfeer of dat de steun voor eugenetica complexer is dan aanvankelijk is verondersteld.

Koloniale context en Onderzoeksveld

Het onderzoeksgebied voor deze scriptie behelst Nederland en niet de koloniale gebieden. Ik doe dit bewust, aangezien ik mij wil richten op de publieke ruimte in Nederland. Hier zijn twee redenen voor; ten eerste doe ik dit om het onderzoek behapbaar te houden; de koloniale situatie is simpelweg een te groot en een te breed onderzoeksonderwerp en verdient haar eigen scriptie. Ten tweede ben ik van mening dat de Nederlandse maatschappij fundamenteel anders was, dan die in de Nederlandse koloniën. Het maatschappijtype, de machtsverhoudingen en de publieke sfeer verschilden uiteraard sterk van elkaar. Daarom is het mijns inziens beter om beide gebieden apart van elkaar te onderzoeken. Mijn bronnen en onderzoeksmethode hebben specifiek betrekking op Nederland en niet op de koloniën. Dit betekent overigens niet, dat er geen onderzoek is gedaan naar eugenetica en raciale wetenschap in de Nederlandse koloniën. Over dit onderwerp bestaat een uitgebreide historiografie.¹² Ik bespreek kort in hoofdstuk twee hoe dit onderzoek zich verhoudt tot Nederland.

---

¹² Zie bijvoorbeeld: Hans Pols, 'Eugenics in the Netherlands and the Dutch East Indies Eugenics', in Alison Bashford en Philippa Levine eds., *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* (Oxford 2010) 347-359. / Fenneke Sysling, 'Mixed messages: Racial science and local identity in Bali and Lombok, 1938-39', *Journal of Southeast Asian Studies* 49:3 (2018) 410-425. / Fenneke Sysling, *Racial Science and Human Diversity in Colonial Indonesia* (Singapore 2016). / Ann L. Stoler, 'Sexual Affronts and Racial Frontiers: European Identities and the

Zoals eerder al is benoemd, plaats ik de Nederlandse situatie in een internationaal perspectief. De vraag hoe Nederland zich verhiel met het buitenland is van belang om een beeld te krijgen over hoe atypisch eugenetica in Nederland was. Voor dit internationale perspectief focus ik mij uitsluitend op zogeheten *open societies*; een samenleving waar de publieke ruimte in ruime mate vrij was.¹³ Dit is belangrijk omdat het onderzoek naar de publieke sfeer centraal staat. Om die reden ben ik geïnteresseerd in de opvattingen van individuen en niet in die van de staat. In de praktijk houdt dit in dat ik voor het internationale perspectief met name focus op Scandinavië, Duitstalig Europa en Noord-Amerika. In deze landen, was ten tijde van het interbellum, in ieder geval voor een periode, sprake van een *open society*. Landen zoals de Sovjet-Unie, Japan en Polen karakteriseer ik voor deze periode als *closed societies* en blijven daarom buiten beschouwing

Betekenis en implicaties

Eugenetica is een begrip met vele betekenissen. Het woord komt uit het Grieks en is een samentrekking van de woorden goed (*eu*) en geboorte (*gignomai*). Francis Galton, vaak gezien als de eerste eugenetische wetenschapper, formuleerde het idee in 1865 als: *improvement of the breed of mankind*.¹⁴ Een nogal brede definitie; elk maatschappelijk initiatief of sociaal overheidsingrijpen valt onder deze definitie. In deze definitie is zowel ruimte voor sociale, als voor biologische en genetische factoren, in de sociale lotsbepaling van de mens. Met name door de toevoeging van biologische factoren opende de ideeën van Galton de deur voor het eugenetische gedachtegoed. Mensen hadden een biologische aanleg voor hun sociale positie; problemen werden genetisch en dus erfelijk gemaakt door Galton. Hij gebruikte de term 'eugenetica' voor het eerst in 1885. In zijn boek *Inquiries into Human Faculty and its Development*, formuleerde hij eugenetica als volgt: *the conditions under which men of a high type are produced*. Het verschil met zijn eerdere definitie is subtiel, maar toch belangrijk. Waar aanvankelijk de focus lag op het verbeteren van de mensheid in het

---

Cultural Politics of Exclusion in Colonial Southeast Asia', *Comparative Studies in Society and History* 34:3 (1992) 514-551.

¹³ De definitie van een *open society* heb ik geraadpleegd uit: Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies* (Londen 1945). Het idee is echter afkomstig uit: Henri Bergson, *Les Deux sources de la morale et de la religion* (Parijs 1932).

¹⁴ Francis Galton, 'Hereditary Talent and Character,' *Macmillan's Magazine* 12 (1865) 157-166 en 318-327, aldaar 325.

algemeen, lag de focus in de latere definitie bij de *men of a high type*. De eerste definitie heeft een inclusief karakter en de tweede een exclusief. De Britse natuuronderzoeker Alfred Russel Wallace gaat nog een stap verder en verbindt het idee van *survival of the fittest* met de sociale leefwereld. Hij stelt dat de maatschappij zich dient te ontdoen van *the unfit*.¹⁵ Natuurlijke selectie, zoals geformuleerd door Charles Darwin, krijgt door Galton en Wallace een sociale rol toegewezen. Het maatschappelijk debat kreeg zo een biologische dimensie.

Nederlandse onderzoekers naar eugenetica hadden sterk vergelijkbare ideeën. Marie Anne van Herwerden, een belangrijk pleitbezorgster voor de Nederlandse eugenetische beweging, is het volledig eens met de definitie van Galton. Zij stelt dat zijn definitie vandaag de dag *in elke ernstig werk over dit onderwerp wordt aangehaald*.¹⁶ In Nederlandse kranten komt eenzelfde definitie naar voren. In één van de eerste artikelen met het woord 'eugenetica', legt de auteur het begrip uit als *het bevorderen van goede paren* om op deze manier *het ras weer te hernieuwen*. Dit zijn twee citaten afkomstig uit een artikel dat verscheen in het *Algemeen Handelsblad* in 1921.¹⁷ Het woord eugenetica verschijnt voor het eerst in 1914, toen dezelfde krant berichtte over de oprichting van de *Nederlandsche Eugenetische Vereeniging*. Ook hier is een vergelijkbare definitie te vinden; eugenetica ging over verbetering en uitschakeling van raciale kenmerken, opdat toekomstige generaties fysiek en mentaal verbeterden.¹⁸ In Nederlandse context hadden zowel wetenschappers, als niet-wetenschappers een sterk vergelijkbare definitie van het begrip eugenetica.

Tijdens het interbellum heeft eugenetica twee betekenissen; in de vorm van wetenschappelijk onderzoek naar rasverbetering én in de praktische zin van het woord; eugenetica als beleidspraktijk. Dit onderscheid is belangrijk om te maken, aangezien de reactie op beide dimensies fundamenteel van elkaar verschilt; er is sprake van beduidend meer sympathie en steun voor wetenschappelijk onderzoek, dan dat er is voor eugenetisch beleid.

Het is opvallend dat in het Nederlands krantendiscours twee woorden terugkomen, zowel in wetenschappelijke literatuur als in kranten; dit zijn de

---

¹⁵'Woman and natural Selection', *The Woman Journal* (6 januari 1894).

¹⁶M. A. Van Herwerden, *Erfelijkheid bij den mensch en eugenetiek* (1929), 335-336.

¹⁷'Geneeskundig onderzoek voor het huwelijk', *Algemeen Handelsblad* (24 oktober 1921).

¹⁸'Eugenes', *Algemeen Handelsblad* (18 februari 1914).

woorden 'eugenetica' en 'eugenes'. In principe betekenen de woorden hetzelfde. Echter, eugenes komt van het Griekse woord *eugenes*, dat zoiets betekent als van adel. Het begrip is door Plato gebruikt om aan te geven dat ouders verantwoordelijk zijn voor de aard van hun nakomelingen. Een filosofische voorbode bleek eeuwen later.¹⁹ Beide begrippen hebben dus dezelfde betekenis. In de *Oosthoek Encyclopedie*, uitgegeven in 1916, staat dat eugenes de studie is naar het verbeteren van het menselijk ras.²⁰ In het *Vertalend en verklarend woordenboek van uitheemsche geneeskundige termen*, is de betekenis van eugenetica *de voorwaarde van het kweken van een goed ras*.²¹ Dit is nagenoeg hetzelfde en in de rest van mijn scriptie gebruik ik het woord eugenetica, omdat dit vandaag de dag een meer gebruikt woord is en omdat het in academische literatuur een veelvuldig gebruikte term is.

Professor en bio-ethicus Stephen Wilkinson stelt dat voor de contemporaine academische definitie een onderscheid is te maken tussen twee soorten eugenetica.²² In de eerste plaats is er sprake van positieve eugenetica; dit is het idee dat 'goede' groepen in de maatschappij zo veel mogelijk kinderen dienen te krijgen.²³ Dit zou dan leiden tot uitsterving van allerlei sociale problematiek, zoals armoede en alcoholisme. Daarnaast is sprake van negatieve eugenetica; dit is het idee dat sociaal 'slechte' groepen zich juist niet moeten voortplanten. Bij de laatste definitie spelen geboortebeperving en sterilisatie een belangrijke rol.²⁴ De definitie die Wilkinson geeft, heeft een puur praktische inslag; het gaat over welk beleid eugenetici wilden invoeren. De puur wetenschappelijke of theoretische kant van eugenetica, krijgt bij Wilkinson geen aandacht.

De academische definitie verschilt deels van de historische definitie; Lucassen en Noordman richten zich voornamelijk op de eigentijdse definitie van eugenetica. Met andere woorden; de beleidsmatige kant van eugenetica. In hun beider onderzoek is ruimschoots aandacht voor groepen die de praktische

---

¹⁹ Van Herwerden, *Erfelijkheid bij den mensch*, 332-333.

²⁰ Betekenis opgehaald van; <https://www.ensie.nl/oosthoek1916/eugenes> (geraadpleegd op 20 februari 2022).

²¹ Herman Pinkhof, *Vertalend en verklarend woordenboek van uitheemsche geneeskundige termen* (1923) 176.

²² Stephen Wilkinson, 'On the Distinction Between Positive and Negative Eugenics', in: Matti Häyry, e.a. eds., *Arguments and Analysis in Bioethics* (Leiden 2010), 115-128, aldaar 115-116.

²³ David Andrew Micklos en Elof Carlson, 'Engineering American society: The lesson of eugenics', *Nature Reviews Genetics* 1:2 (2000), 153-158, aldaar 154,

²⁴ Ibidem, 155.

dimensie van eugenetica steunden. Echter, het ontbreekt aan focus op de puur theoretische dimensie, die juist belangrijk is tijdens het interbellum. In deze scriptie gebruik ik zowel de beleidsmatige definitie als de theoretische definitie. Op deze manier leg ik geen normatieve structuur op aan de bronnen en hebben mijn conclusies een meer descriptief karakter.

Lucassen merkt terecht op dat eugenetica in de jaren twintig en dertig geen duidelijke betekenis had.²⁵ Eugenetica in Nederland betekende iets anders dan in de Verenigde Staten, dit komt in hoofdstuk twee naar voren. Lucassen noemt Frank Dikötter, die stelt dat eugenetica ging over: *'widely discussed issues as evolution, degeneration, civilization, and modernity, and touched on a wide variety of emerging fields like maternity, psychiatry, criminology, public health, and sex education.'*²⁶ Eugenetica is daarom niet alleen een wetenschap maar ook een ideologie, een tijdsbeeld en een maatschappelijke beweging. Anders dan bijvoorbeeld sociologie en antropologie, is eugenetica niet louter een academische discipline, zoals duidelijk naar voren komt in deze scriptie.

Tot slot is er nog de term sociaal-darwinisme. Het sociaal-darwinisme laat zich lastig definiëren. Schrijver en historicus Cor Hermans geeft in zijn boek *De Dwaaltocht van het sociaal-darwinisme* maar liefst veertien betekenissen aan de term.²⁷ Deze betekenissen lopen uiteen van proto-nazisme tot stroman voor socialisten en pacifisten. Maar die discussie is verder niet heel relevant. De betekenis die ik gebruik, is darwinisme toegepast in de maatschappelijke leefwereld.²⁸

---

²⁵ Lucassen, 'A Brave New World', 274.

²⁶ Frank Dikötter, 'Race Culture: Recent Perspectives on the History of Eugenics', *The American Historical Review* 103:2 (1999) 467-478, aldaar 467.

²⁷ Cor Hermans, *De dwaaltocht van het sociaal-darwinisme: Vroege sociale interpretaties van Charles Darwins theorie van natuurlijke selectie 1859-1918* (Amsterdam 2003) 27-34.

²⁸ H. Stuart Hughes, *Consciousness and Society the Reorientation of European Social Thought 1890-1930* (New-York 1976) 38.

Hoofdstuk 1: Ontstaan van de Nederlandse eugenetische beweging in internationaal perspectief

Ontstaan van eugenetica in Nederland

In de jaren twintig van de twintigste eeuw begonnen Nederlandse kranten te schrijven over eugenetica. Vóór de jaren twintig bestond, op enkele opmerkingen na, geen berichtgeving over eugenetica. Noordman stelt dat voor de Eerste Wereldoorlog geen eugenetische organisaties waren in Nederland.²⁹ En voegt daaraan toe, dat op het eerste eugenetische congres, gehouden in Londen 1920, geen enkele Nederlander aanwezig was. Pas in de jaren twintig zijn de eerste organisaties opgericht, die zich expliciet inzetten voor verspreiding van het eugenetisch gedachtengoed. De eerste organisatie was de *Vereniging ter bevordering van het Geneeskundig onderzoek voor het Huwelijk*. Deze organisatie is opgericht in 1921. Daarop volgden andere organisaties; zoals bijvoorbeeld het *Centraal Comité van Samenwerkende Organisaties voor Erfelijkheidsonderzoek bij de Mens*. Dit was een vrij late ontwikkeling en weinig mensen waren enthousiast over de beweging. Van Herwerden noemt de ontwikkeling *slap en schoorvoetend*, een zinssnede die ook Noordman als karakterisering gebruikt voor het ontstaan van de beweging.³⁰ Deze organisatie was een samentrekking van diverse eerder opgerichte organisaties, die zich bezighielden met antropologie, genetica en bevolkingsonderzoek en zich vanuit hun individuelere disciplines inzetten voor de verspreiding van eugenetica. Dit laat zien dat eugenetica een brede wetenschappelijke achtergrond had.

De oprichting van deze organisaties is in kranten vermeld. In een lang stuk het *Algemeen Handelsblad*, prijst de auteur de oprichting van deze organisaties. Onderzoek naar de *drievoudige verantwoordelijkheid* van het huwelijk; verantwoordelijkheid jegens de ander, jezelf en het nageslacht, is volgens de auteur belangrijk.³¹ De krant steunt wetenschappelijk onderzoek, maar van eventuele beleidsverandering, ingegeven door eugenetica, kan nog geen sprake zijn. Eugenetisch beleid kenmerkt zich als willekeurig, over generaliserend en huichelachtig formalistisch. Alleen door beter wetenschappelijk onderzoek kan dit in de toekomst veranderen. De enige korte termijn verandering is dat vrouwen

---

²⁹ Noordman, *Om de Kwaliteit van het Nageslacht*, 94.

³⁰ Noordman, *Om de Kwaliteit van het Nageslacht*, 96./ Van Herwerden, *Erfelijkheid bij den mensch*, 377.

³¹ 'Geneeskundig onderzoek voor het huwelijk', *Algemeen Handelsblad* (24 oktober 1921).

ingelicht moeten zijn over het feit dat er een kans bestaat dat hun kinderen *ontaard*, in de vorm van gedegeneerd, ter wereld zouden kunnen komen.³² De auteur spreekt van *kunstmatige kinderloosheid* op advies en mededeling. Niemand heeft de bevoegdheid om op basis van erfelijkheid principes huwelijken te verbieden. Een ander opiniestuk in het *Algemeen Handelsblad*, verschenen in 1923, is zo mogelijk nog sceptischer over de vereniging.³³ Het artikel begint met een korte geschiedenis van eugenetica. De schrijver heeft het uiteraard over Francis Galton en schrijft ook over Plato en zijn idee over menselijke voortplanting. Hierna gaat de schrijver over tot uitgebreide kritiek op de doelstellingen van de vereniging. Ten eerste wijst de schrijver op het feit dat een groot deel van de kinderen geboren in Nederland, het levenslicht ziet vóór het afsluiten van het huwelijk. Ten tweede laat hij zien dat mensen met ernstige ziektes of lichamelijke afwijkingen vrijwel nooit trouwen. Tot slot gaat hij in op de waarschijnlijkheid van bepaalde afwijkingen. Aangezien krankzinnigheid bijvoorbeeld, slechts in sommige gevallen erfelijk is én het wetenschappelijk onderzoek naar menselijke genetica vrij nieuw is, moet men afzien van verdere consequenties.³⁴ Het artikel is later herdrukt in twee koloniale kranten in Nederlands-Indië; *De Preanger-bode* en *De Sumatra post*.³⁵ Dit gegeven wijst erop dat het artikel daadwerkelijk indruk maakte op het lezerspubliek. De ontvangst van de oprichting van deze vereniging was nogal lauwtjes. Kranten spreken zich niet zeer lovend uit, maar zien wel potentie in eugenetica. Het is belangrijk op te merken dat de twee artikelen in het *Algemeen Handelsblad* de staat van eugenetica bekritisieren en niet de fundamentele ideeën van eugenetica zelf.

De Vereniging ter bevordering van het Geneeskundig onderzoek voor het Huwelijk was weliswaar separaat opgericht van het *Centraal Comité*, de bestuursfuncties daarentegen, werden door dezelfde mensen vervuld.³⁶ Noordman noemt nog twee andere organisaties die opgericht zijn in de jaren twintig. We moeten dit gegeven echter niet zien als een brede interesse of steun

---

³² Ibidem.

³³ 'Medische Kroniek. Geneeskundig onderzoek voor het huwelijk. Contra' *Algemeen Handelsblad* (5 januari 1923).

³⁴ Ibidem.

³⁵ 'Geneeskundig onderzoek vóór het huwelijk', *De Preanger-bode* (8 februari 1923)/ 'Geneeskundig onderzoek voor het huwelijk', *De Sumatra post* (28 februari 1923).

³⁶ Noordman, *Om de Kwaliteit van het Nageslacht*, 97-99.

van de wetenschappelijke gemeenschap, aldus Noordman. Dit omdat alle genoemde verenigingen zijn opgericht door dezelfde groep mensen. Het aantal organisaties is om die reden vertekenend.

Hoofdrospelers

Buiten van Herwerden noemt Noordman, nog een groot aantal andere onderzoekers die van belang waren voor de totstandkoming van eugenetica in Nederland. In dit hoofdstuk komen alleen de meest prominente onderzoekers terug; ten eerste is dat Jacob Sanders, een arts uit Amsterdam. Hij was enthousiast aanhanger van eugenetica en zette zich ook actief in voor de verspreiding van het gedachtegoed. In de jaren dertig deed hij vooral 'medisch-statistisch erfelijkheidsonderzoek'.³⁷ In eerste instantie lijkt het onderzoeksveld waardevrij te zijn, men kan immers onderzoek doen naar erfelijke ziektes zónder zich daarbij met eugenetica bezig te houden. Echter, deze deftige term verhult dat Sanders ook onderzoek deed naar de genetische rol in de sociale leefwereld van mensen. Met andere woorden; hoe interacteerden genetica en de sociale waarden van mensen.³⁸ Dit geeft het onderzoek van Sanders meteen een andere lading; onder neutrale termen ging een sterke ideologie verscholen. Ideologie niet per se in de zin van een politieke, maar meer in de vorm van een reeds ingebakken normen en waarden patroon. Onderzoek naar de interactie tussen genetica en de sociale leefwereld is op zichzelf geen ideologisch geladen onderwerp. Sanders duwt het onderwerp echter de ideologische kant op, door al een conclusie klaar te hebben; bepaalde groepen zijn vóór het onderzoek al minderwaardig. Verder wil Sanders met zijn onderzoek een morele vraag beantwoorden, terwijl de wetenschap hier niet toe is staat is.

Ten tweede komt Sebald Rudolf Steinmetz prominent voor in het werk Noordman. Anders dan Sanders was Steinmetz geen medisch onderzoeker, maar een sociaal wetenschapper die zich vooral met sociologie en etnografie bezighield. Hij is één van de grondleggers van de sociologie in Nederland. Steinmetz raakte reeds vroeg in de ban van het sociaal-darwinisme en heeft dit nooit achter zich kunnen laten. In 1910 publiceerde hij al artikelen waarin hij zijn standpunten over de menselijke natuur duidelijk maakte. Volgens Steinmetz

---

³⁷Jan Willem Nienhuys en Marcel Hulspas, *Tussen waarheid & waanzin: een encyclopedie der pseudo-wetenschappen* (Amsterdam 2002) 131-132.

³⁸Noordman, *Om de Kwaliteit van het Nageslacht*, 20-21.

droeg de mensheid de ondergang of degeneratie van het ras al met zich mee. Om een einde te maken aan raciale degeneratie, moest men zich focussen op het nageslacht. Of zoals hij zelf schrijft; 'de strijd wordt gevoerd niet om het leven, maar om het voortleven'.³⁹ Vanuit deze optiek is Steinmetz sceptisch over hervorming in de medische wereld die kindersterfte tegen moet gaan. Hij beargumenteert dat kindersterfte noodzakelijk is, teneinde de geschikten te onderscheiden van de ongeschikten. Dit is eugenetica pur sang. Eugenetica vormde voor hem zowel een ideaal als een wetenschap. Deze ideeën bleven zijn gehele carrière belangrijk. In 1938 was hij coauteur van het boek *De rassen der mensheid: wording, strijd en toekomst*. Hier heeft hij het nog steeds over raszuiverheid en erfelijkheidsleer.⁴⁰ In hetzelfde boek verzet hij zich wel tegen rassenhaat en dan vooral tegen antisemitisme, maar op een nogal absurde abstracte wijze. Hij stelt onder andere '*rassenhaat is geen volkshaat!*'. De strekking van dit idee, is dat een ras wel gehaat mag zijn en een volk (in de vorm van een culturele groep) niet, of zo lijkt het in ieder geval.⁴¹ De argumentatie voor deze *rassenhaat* dient systematisch te zijn. Op grond van slechts enkele ervaringen mag men niet generaliseren, aldus Steinmetz, die overigens groot aanhanger was van de empirische onderzoeksmethode. Deze voorbeelden laten zien dat Steinmetz moeite had met het verdedigen van zijn standpunten.

Tot slot speelde G. P. Frets een belangrijke rol in de Nederlandse eugenetische beweging. Net als Sanders was hij arts, hij was geneesheer, of *gestichtsarts* zoals Noorman schrijft, in de Maasoord kliniek in Poortugaal.⁴² Net als Sanders heeft hij zich altijd actief ingezet voor de verspreiding van eugenetica. Zelfs na de Tweede Wereldoorlog bleef hij voorstander van eugenetica. In een recensie uit 1954 schrijft Frets stellig dat wetenschappers over het Noorse ras moeten spreken en niet over het meer neutrale *nordische* ras. Hij is, in dezelfde recensie, nog steeds positief over eugenetica.⁴³ Frets nam plaats in vele eugenetische verenigingen en beroepsgroepen. Hij was vooral een

---

³⁹ Sebald Rudolf Steinmetz, 'De toekomst van ons ras', *De Gids* 74 (1910) 23.

⁴⁰ Sebald Rudolf Steinmetz ed., *De rassen der mensheid wording, strijd en toekomst* (Amsterdam 1938) 182-185.

⁴¹ Ibidem, 301

⁴² 'Jubliea', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (11 november 1938).

⁴³ G. P. Frets, 'Boekaankondiging: Het ijzeren geslacht', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (17 maart 1952).

pragmatist en, net als Sanders, een groot voorstander van sterilisatie in te zetten als wapen tegen maatschappelijke problematiek. Frets en Sanders zijn beiden enthousiast over het sterilisatie beleid in Californië, waar zesduizend 'zwakzinnigen' zijn gesteriliseerd. Maar Frets waarschuwt wel dat het besluit tot sterilisatie op individuele basis moet zijn. In een artikel voor het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* gaat Frets, met behulp van medische geschiedenis en stambomen, uitgebreid in op de vraag wanneer men over moet gaan tot sterilisatie.⁴⁴ Alleen op het moment dat uitgebreide informatie beschikbaar is, bijvoorbeeld dat een familie meerdere generaties lang last heeft van dezelfde medische en of onmaatschappelijke mankementen, kan men overgaan tot sterilisatie. Deze nuance komt later in dit hoofdstuk nog aan bod.

Anders dan bij Stienmetz en van Herwerden is eugenetica voor Frets een vorm van beleid. In een artikel in *Het Volk*, een sociaaldemocratische krant, schrijft Frets dat eugenetica primaire praktische doelen nastreeft. Hoewel eugenetica zwaar leunt op wetenschap, wil eugenetica iets bereiken; namelijk rasverbetering. Frets is daarnaast ook overtuigd sociaaldemocraat en verzet zich in hetzelfde artikel tegen zowel (Frans) liberalisme als conservatisme. Hij schrijft het volgende:

'De leuze: alle mensen' worden gelijk geboren, herinnerende aan de Fransche revolutie heeft in onze beweging, propagandistische kracht. Aan de stelling: ieder mensch is zoo door aanleg en milieu, kan een conservatieve strekking gegeven wordend. Maar de betekenis van den aanleg van de erfelijkheid staat vast.'⁴⁵

Let hierop dat hij spreekt over *onze* beweging, dit laat zien dat Frets zich sterk verbonden voelde met de sociaaldemocratie. Wat ook belangrijk is aan dit citaat, is het insisteren van de neutraliteit van erfelijkheid. Frets ziet niet in, of negeert, het feit dat ook wetenschap ideologisch geladen kan zijn. De genoemde personen speelden, zowel in de jaren twintig als dertig, een centrale rol in de Nederlandse

---

⁴⁴ G. P. Frets, 'Het sterilisatievraagstuk in Nederland in de jaren 1934-1936', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (13 oktober 1936).

⁴⁵ G. P. Frets, 'Eugeniek en politiek', *Het volk* (5 december 1930).

eugenetische beweging. Gedurende de jaren dertig groeide de beweging wel iets, maar niet met enorme aantallen.⁴⁶

De jaren dertig

De bescheiden groei van de eugenetische beweging in begin jaren dertig, vormt niettemin het hoogtepunt van de beweging. In 1930 is de *Nederlandsche Eugenetische Federatie* opgericht. Zowel van Herwerden, als Frets speelden een belangrijke rol in de oprichting van deze organisatie. De oprichting van deze beweging vond plaats tegen de achtergrond van twee belangrijke ontwikkelingen in de jaren dertig.

De eerste ontwikkeling is dat er in de jaren dertig steeds meer aandacht komt voor de zogenoemde *psychische hygiëne*; geestelijke gezondheid. Het is onjuist om deze tak van wetenschap te beschouwen als een eugenetische subcategorie. Hoewel eugenetica een belangrijke rol speelde, is de psychische hygiëne altijd zelfstandig gebleven. Er zijn vele overeenkomsten te zien; om te beginnen de angst voor allerlei groeiende sociale problematiek in de moderne maatschappij. De moderniteit had ervoor gezorgd dat steeds meer mensen niet langer konden participeren aan het steeds complexer wordende moderne leven. Door modern statistisch onderzoek, alsook de institutionalisering van de zorg, kregen onderzoekers, wetenschappers en beleidsmakers steeds meer inzicht in de sociale leefwereld. Bij zowel eugenetici als psychohygiënisten leefde de angst voor algeheel beschavingsverval. Bij de eerste groep kwam dit tot uiting in meer sociale termen; toename van armoede, alcoholisme en seksueel overdraagbare ziektes. Bij de tweede groep kwam dit tot uiting in de term beschavingsneurasthenie. Neurasthenie, ook wel zenuwlijers in algemeen taalgebruik, is een verzamelterm voor psychologische klachten die geen lichamelijke oorzaak lijken te hebben.⁴⁷ Doordat mensen, die leden aan neurasthenie, lichamelijk gezond waren, moest de oorzaak van de geestelijke problematiek in de omgeving liggen. De zenuwen van de moderne mens waren, in sommige gevallen, simpelweg niet goed genoeg ontwikkeld. Hierdoor konden mensen de vele emoties en

---

⁴⁶ Noordman, *Om de Kwaliteit van het Nageslacht*, 107.

⁴⁷ Leonie de Goei, *De psychohygiënist psychiatrie, cultuurkritiek en de beweging voor geestelijke volksgezondheid in Nederland, 1924-1970* (Amsterdam 2001) 321.

intellectuele uitdagingen van het moderne leven niet aan, hetgeen leidt tot neurasthenie.⁴⁸

Het tweede gedeelte kenmerk is meer van historische aard; beiden hadden hun wortels in het sociaal-darwinisme. De principes van het darwinisme, zoals natuurlijke selectie, het *survival of the fittest* principe en erfelijkheid, kregen een maatschappelijke invulling. Zowel eugenetica als psychohygiëne hadden belangrijke overeenkomsten met elkaar. Deze overeenkomsten zijn gretig gebruikt door eugenetici om hun gedachtengoed te verspreiden. Opnieuw speelt van Herwerden hier een rol in; in 1930 publiceert ze een lezing over de betekenis van eugenetica voor de psychische hygiëne.⁴⁹ Echter, er zijn ook belangrijke verschillen; om te beginnen hadden beide groepen beleidsmatige ambities. Eugenetici wilden zich hard maken voor bevolkingsbeperking van sociaal achtergestelden. De psychohygiënisten wilden de geestelijke gezondheidszorg hervormen. Eugenetica is nooit onderdeel geweest van het officiële overheidsbeleid; in Nederland zijn nooit wetten aangenomen zoals bijvoorbeeld in Zweden en Amerika, waar eugenetica een gewoon onderdeel werd van het volksgezondheidsbeleid. De psychohygiënisten waren daarentegen wél succesvol in hun politieke streven. Ten eerste slaagden zij er, voor een groot deel, in de psychiatrische zorg in Nederland te hervormen, te vernieuwen en te professionaliseren. De doelstellingen van de beweging werden onderdeel van het medisch regeringsbeleid, iets waar eugenetici slechts van hadden kunnen dromen. Het tweede verschil is het belangrijkste; waar eugenetici vooral aan preventieve 'zorg' wilden doen, hadden psychohygiënisten de ambitie om het leefmilieu van patiënten te verbeteren. De psychohygiënisten waren ook bezorgd om de buitendienst, zorg die zich niet in de klinieken afspeelde. Daarom was een belangrijk onderdeel van de patiëntenzorg het integreren van patiënten in de "gewone" wereld. Neuroloog, psychiater en hoogleraar Willem Matthias van der Scheer, uit Groningen, introduceerde de *actieve therapie* in Nederland. In deze therapie moesten patiënten deelnemen aan het arbeidsproces.⁵⁰ Eugenetici steunden deze behandeling niet, in zoverre dat het volgens hun eigen logica, onmogelijk is voor mensen te ontsnappen aan genetische realiteit. De sociale problematiek, waar eugenetici het over hadden, was immers aangeboren.

---

⁴⁸ Ibidem, 24-26.

⁴⁹ Noordman, *Om de Kwaliteit van het Nageslacht*, 104.

⁵⁰ De Goei, *De psychohygiënisten*, 41.

Tot slot, waren psychohygiënisten helemaal niet enthousiast over eugenetische maatregelen. Van der Scheer heeft het, weliswaar voorzichtig, over sterilisatie, maar het bleef bij een bescheiden hint. In zijn rede, die hij uitsprak bij zijn benoeming tot hoogleraar in Groningen, spreekt hij over het *onaangenaam klinkende sterilisatie vraagstuk*. Hij roept op tot nader onderzoek, maar hij ziet niettemin ook in dat belangen tussen individu en samenleving botsen.⁵¹ De psychiatrische zorg had andere doelstellingen en ambities.

De tweede ontwikkeling is die van castratie van mannen beginnend eind jaren dertig. In de inleiding van zijn hoofdstuk over Nederland in het boek *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*, stelt historicus Hans Pols het volgende:

'The only eugenic measure ever discussed in the Dutch parliament was the compulsory medical examination before marriage; it did not pass.'⁵²

Dit is een vertekening van de werkelijkheid. In 1933 was in de Tweede Kamer uitgebreid debat over de vraag of castratie, in sommige gevallen, onderdeel kon zijn van het strafproces. Deze discussie is gestart door Albert van der Heide, justitie-woordvoerder van de SDAP. Van der Heide beargumenteerde dat vrijwillige castratie in sommige gevallen legaal zou moeten zijn.⁵³

Justitieminister Josef van Schaik was tegenstander van castratie. Van Schaik, destijds lid van de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP), was fel tegenstander van deze maatregel. Hij stelde dat castratie in de eerste plaats bedenkelijk is én gevaarlijk voor het algemeen moraal. Ten tweede wijst hij erop, middels te verwijzen naar het *Monatsschrift für Straf Wissenschaft*, dat in de wetenschap nog te veel onenigheid over de werking van deze ingreep bestaat.⁵⁴ Tot beleidsveranderingen kwam het dan ook niet. Dat het nochtans niet tot een wetwijziging kwam, hoeft nog niet te betekenen dat castratie in de praktijk helemaal uitgesloten was. In 1938 besloot het ministerie van Justitie dat

---

⁵¹ W. M. Van der Scheer, Een blik in het arbeidsveld van den psychiater: klinische en sociale psychiatrie: rede uitgesproken bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Rijks-Universiteit te Groningen op 5 juli 1930 (Groningen 1930) 21.

⁵² Hans Pols, 'Eugenics in the Netherlands and the Dutch East Indies Eugenics, in Alison Bashford en Philippa Levine eds., *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* (Oxford 2010) 347-359, aldaar 347.

⁵³ Handelingen Tweede Kamer 1933-1934 21 november 1933, 498-499.

⁵⁴ Ibidem, 521

castratie onderdeel kon uitmaken van het strafproces. Alleen mensen, die ter beschikking van de regering werden gesteld door de rechter, kwamen in aanmerking voor castratie. Politieke discussie en verantwoordelijkheid zijn hierdoor ontlopen. Castratie werd een puur medisch-juridische kwestie.⁵⁵ Ter beschikking stelling van de regering, TBR, bleek in Nederland de enige mogelijkheid te zijn om castratie toe te kunnen passen. Staatssecretaris van Haars van justitie werd in 1985 in het *NRC Handelsblad* geciteerd over het totaal aantal castraties, dat bleken er 384 te zijn. Na 1968 is, volgens haar, de ingreep niet meer uitgevoerd.⁵⁶ Castraties namen tijdens de bezetting niet toe, de meeste gevallen zijn van ná de oorlog. Noordman stelt dat ingrepen niet een eugenetisch motief hadden, het ging om puur medisch-justitieel pragmatisme.⁵⁷ Theo van der Meer laat echter zien dat eugenetica weldegelijk een rol speelde in het castratievraagstuk. De argumenten van hij hiervoor geeft, zijn van technisch-theoretische aard. Hij begint met de analyse van castratiecijfers. Hieruit blijkt dat tachtig procent van de gecastreerde mannen is gekwalificeerd als homoseksueel.⁵⁸ Hij merkt hierbij op dat vandaag de dag het grootste deel van deze mannen als pedofiel bestempeld zou zijn. De reden voor homoseksualiteit van deze mannen was dat zij leiden aan hyperseksualiteit, aldus de artsen en psychiaters. Het idee van hyperseksualiteit heeft een veel oudere oorsprong; het representeert het ultieme verlies van zelfcontrole. Dit idee is versterkt en gepropagandeerd door de eugenetische beweging. Van der Meer is daarom van mening dat eugenetica in de etiologie van de diagnose weldegelijk een prominente rol speelt. Van der Meer geeft toe dat in Nederland, in vergelijking met andere landen, nooit een dominante eugenetische beweging is geweest. De rol van de politiek inzake *TBR-gestelden* bleef relatief klein. Hoewel het te kort door de bocht is, te stellen dat eugenetische ideeën geen rol speelden waar het ging om castratie in Nederland.⁵⁹ De eugenetische beweging was niet rechtstreeks gelinkt aan het castratie vraagstuk, echter had wel invloed op de argumenten die zijn gebruikt door voorstanders van castratie. Eugenetici hadden

---

⁵⁵ Theo van der Meer, 'Eugenic and sexual folklores and the castration of sex offenders in the Netherlands (1938–1968)' *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 39:2 (2008) 195-204, aldaar 195-198.

⁵⁶ Frank Kuitenbrouwer, 'Trefzekerheid van castratie voor verdachten is relatief', *NRC* (6 mei 1985).

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Van der Meer, 'Eugenic and sexual folklores', 196.

⁵⁹ *Ibidem*.

invloed op het wetenschappelijk debat en onderzoek waar andere onderzoekers zich op baseerden.

Het succes van de eugenetische beweging in Nederland bleef uit. De jaren dertig mochten dan wel het hoogtepunt zijn van de beweging, tot substantiële beleidsveranderingen is het nooit gekomen. Eugenetica was in Nederland maar een kort leven gegund, na de Tweede Wereldoorlog stierf het een stille dood. De psychohygiëne bleef tot ver na de oorlog bestaan en beleefde in de jaren vijftig eigenlijk pas haar hoogtepunt.⁶⁰ Het afbrokkelende succes van de beweging is terug te zien in onder andere het aantal krantenartikelen dat ging over eugenetica. Waar in de jaren twintig en dertig nog meer dan tweehonderd artikelen verschenen, zijn in de jaren vijftig en zestig nog geen zestig artikelen verschenen, dus de aandacht is nooit helemaal verdwenen. Vooral de veronderstelde link tussen etniciteit en intelligentie is een discussiepunt dat van tijd tot tijd nog de kop op steekt.⁶¹ Buiten castratiepraktijken zijn in Nederland nooit eugenetische maatregelen doorgevoerd. In het derde hoofdstuk kom ik uitgebreid terug op de redenen voor het gebrek aan succes van eugenetica in Nederland.

Oriëntatie en vergelijking

De Nederlandse eugenetische beweging richtte zich met name op de Duitstalige wereld. De geraadpleegde literatuur is voornamelijk in het Duits. Dit roept de vraag op: hoe verhiel de Nederlandse eugenetische beweging zich tot de rest van de westerse wereld? Nederland valt nogal buiten de boot waar het gaat om eugenetica. Tot beleidsveranderingen is het nooit gekomen en de Nederlandse politiek is nooit warmgelopen voor de ideeën van de eugenetische beweging. In Scandinavië, Duitstalige landen en Noord-Amerika was dit anders. Hier werd eugenetica daadwerkelijk een onderdeel van het politieke discours en is eugenetica verweven met de gezondheidszorg in de jaren twintig en dertig. In

---

⁶⁰ De Goei, *De psychohygiënist*, 27.

⁶¹ Deze discussie steekt nog steeds af en toe de kop, het meest bekende geval is: Richard J. Herrnstein en Charles Murray, *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life* (New York 1994). En de reacties op dit boek, zie bijvoorbeeld: Stephen Jay Gould, 'Curveball', *The New Yorker* (28 november 1994). / Eric Siegel, 'The Real Problem with Charles Murray and "The Bell Curve"', *Scientific American blog* (12 april 2017). / Zie voor Nederland bijvoorbeeld: Wim Rietdijk, 'Cultuurfilosofie zonder taboes. Iets geheel nieuws', In: F. van den Berg (red.) *Schepping, wereldbeeld en levensbeschouwing* (Studium Generale/ Universiteit Utrecht 2003) 175-195.

sommige landen heeft de invloed van eugenetica zelfs de Tweede Wereldoorlog overleefd.

Ten tijde van het interbellum kwamen in Denemarken, Zweden en Noorwegen, sociaaldemocratische regeringen aan de macht. Deze regeringen zetten zich in voor het verbeteren van de positie van de lagere klasse door middel van progressieve welvaartsbeleid. In de jaren twintig en dertig namen deze drie landen, los van elkaar, echter ook regelmatig in samenwerking, veel wetten aan die pasten binnen het idee van de welvaartsstaat.⁶² Deze landen slaagden erin, met succes, een systeem te creëren dat zich tussen het socialisme en de kapitalistische laissez-fair economie bewoog. Wat echter ook een centraal onderdeel was van deze progressieve welvaartsbeleid, was actief eugenetisch beleid. In Zweden alleen al zijn tussen 1934 en 1975 meer dan zestigduizend sterilisaties uitgevoerd.⁶³ In veel gevallen speelde de overheid een lugubere rol in deze sterilisaties. Mensen werden óf niet goed ingelicht óf sterilisatie werd onder dwang uitgevoerd. De reden dat eugenetica zo populair was in Scandinavië, en in veel landen waarin sociaaldemocraten aan de macht waren, was het idee dat de bevolking “verbeterd” moest worden. Deze verbetering hield niet op bij toegang tot onderwijs en gezondheidszorg, maar hield ook in dat mensen, die als minderwaardig werden beschouwd, zich niet mochten voortplanten.⁶⁴

In de Duitstalige wereld is een soortgelijk beeld te zien. Ook hier is op grote schaal eugenetisch beleid doorgevoerd. In het sterk gedecentraliseerde Zwitserland is in 1912 al een wet ingevoerd die het onmogelijk maakte voor gehandicapten om te trouwen.⁶⁵ Ten tijde van het interbellum groeide deze wetgeving nog verder. De eerste sterilisaties werden vanaf 1928 uitgevoerd en tot 1985 bleef het zelfs mogelijk deze ingreep opgelegd te krijgen. Net als in Scandinavië, waren vooral arme vrouwen het slachtoffer van deze ingrepen. Ook hier speelde de overtuiging mee dat de maatschappij verbeterde op het moment dat bepaalde mensen zich niet zouden voortplanten. De Zwitserse decentralisatie maakt het lastig om één bepaalde politieke beweging aan te geven, die verantwoordelijk was voor de eugenetische praktijk, zoals dat in Scandinavië wel het geval is. Echter Leo Lucassen wijst in zijn bespreking over eugenetica in

---

⁶² Niels Finn Christiansen ed., *The Nordic Model of Welfare: A Historical Reappraisal* (Kopenhagen 2006) 72-75.

⁶³ Johan Nordensvard, 'The mass-production of quality 'human material': economic metaphors and compulsory sterilisation in Sweden' *Critical Discourse Studies* 10:2 (2013) 172-186, aldaar 174.

⁶⁴ Ibidem, 177-178.

⁶⁵ Lucassen, 'A Brave New World', 278.

Zwitserland toch naar socialisten en sociaaldemocraten, die op lokaal niveau eugenetische maatregelen implementeerden.⁶⁶ Ook in Duitsland is, gedurende het interbellum, enthousiast gereageerd en geanticipeerd op eugenetica. In de jaren dertig toen Hitler aan de macht kwam in Duitsland, veranderde de schaal en de implementatie van eugenetica. Vanaf 1939 werd in Duitsland het T4-plan in werking gesteld; honderdduizenden gehandicapten zijn als gevolg hiervan vermoord. Wat we niet moeten vergeten, is dat, voordat Hitler aan de macht kwam, een eugenetische beweging bestond. Al in 1910 is in Duitsland gedebatteerd over een wet, die het verplichtte een gezondheidsverklaring te laten zien als men voornemens was te trouwen.⁶⁷ Deze wet is overigens niet aangenomen. Na de Eerste Wereldoorlog is het aantal eugenetische onderzoeksinstituten sterk uitgebreid. Deze instituten kregen steeds meer invloed op de Duitse bureaucratie. Het meeste bekende en prestigieuze instituut is het *Kaiser-Wilhelm-Institut für Anthropologie, menschliche Erblehre und Eugenik* (KWI-A). Eugen Fischer en Hermann Muckermann gaven beiden leiding aan het KWI-A., met name Fischer had in een later stadium veel invloed op de nazi eugenetica.⁶⁸ Pas toen de nazi's aan de macht kwamen, werd eugenetica daadwerkelijk onderdeel van het gezondheidsbeleid. Het is belangrijk op te merken dat eugenetisch onderzoek reeds voor de komst van Hitler, en nog belangrijker, ló's van Hitler is gedaan. Duitse eugenetica is daarom niet een puur nazistisch verschijnsel, het was in de jaren twintig onderdeel van de dagelijkse wetenschappelijke realiteit.

In Noord-Amerika had eugenetica gigantisch veel invloed. In de Verenigde Staten zijn op grote schaal vrouwen gesteriliseerd in bijvoorbeeld California. Na de beruchte rechtszaak *Buck v. Bell* in 1927, besloot het Amerikaanse hooggerechtshof dat sterilisatie van de zogenoemde *feebleminded* is toegestaan. Ook als de persoon in kwestie niet kon beslissen of hij of zij deze behandeling wilde ondergaan, was toestemming van een familielid of arts voldoende. In totaal zijn tussen 1927 en 1961 meer dan zestigduizend vrouwen gesteriliseerd.⁶⁹ Net iets minder dan in Zweden. Ook de Amerikaanse migratiewetgeving is sterk

---

⁶⁶ Ibidem, 280-281.

⁶⁷ Peter Weingart, 'German Eugenics between Science and Politics', *Science in Germany: The Intersection of Institutional and Intellectual Issues* 5 (1989) 260-283, aldaar 261.

⁶⁸ Ibidem, 269.

⁶⁹ Rebecca M. Kluchin, *Fit to Be Tied: Sterilization and Reproductive Rights in America, 1950-1980* (New Brunswick 2011) 34.

beïnvloed door de eugenetische beweging. Toen in 1921 de *National Origin Act* werd aangenomen, een wet die het aantal migranten radicaal terugdrong, is dit expliciet ondersteund met eugenetische argumentatie.⁷⁰ Het idee was dat grote aantallen arme Europese migranten, de Amerikaanse bevolking zouden aantasten en verdringen. Ook in Canada was sterilisatie, van verondersteld maatschappelijk zwakkere, een breed toegepaste behandeling. In de Canadese provincie Alberta werd het in 1929 mogelijk om vrouwen te steriliseren, ook als zij daar geen toestemming voor gaven.⁷¹

De Nederlandse eugenetische beweging is, in verhouding tot bovengenoemde landen, al dan niet extreem gemarginaliseerd. Tot beleidsveranderingen is het nooit gekomen in Nederland. De tienduizenden sterilisaties in Amerika, Canada en Zweden, die met enthousiasme door de medische wereld zijn uitgevoerd, zijn Nederland totaal vreemd. In een interview met *Trouw* in 1997 herhaalt Noordman nogmaals zijn claim, dat er geen sterilisaties zijn uitgevoerd op zwakzinnigen. Hij geeft in het interview notabene een voorbeeld van een arts die zou willen dat hij een bepaalde patiënt mocht steriliseren, omdat deze vrouw zo veel zwaar gehandicapten kinderen kreeg.⁷² Gebrek aan politiek succes betekent nog niet dat er geen aandacht was voor eugenetica. In hoofdstuk twee en drie laat ik zien dat er weldegelijk substantiële maatschappelijke aandacht was voor eugenetica.

Tot slot nog een opmerking over de sociologie van de sociale wetenschappen in het interbellum. Modern bevolkingsonderzoek heeft in grote mate bijgedragen aan de totstandkoming en de verspreiding van eugenetica. De veronderstelling was dat wetenschappelijk onderzoek rationeel en empirisch onderbouwd was en om die reden vrij van subjectiviteit. In de praktijk is dit streven onrealistisch gebleken. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld, laat sociaalhistorica Margo J. Anderson zien dat Amerikaanse statistici maatschappelijke categorieën creëerden, in plaats van deze te beschrijven.⁷³ Diverse oude stereotypen zijn door demografische onderzoek bevestigd. Omdat dit onderzoek wetenschappelijk was, is aangenomen dat de resultaten ook

---

⁷⁰ Matthew Frye Jacobson, *Whiteness of a different color: European immigrants and the alchemy of race* (Cambridge 1999) 21-22.

⁷¹ Timothy Caulfield en Gerald Robertson, 'Eugenic Policies in Alberta: From the Systematic to the Systemic?', *Alberta Law Review* 35:1 (1996) 59-79, aldaar 60-62.

⁷² 'Eugenetica kreeg in Nederland geen voet aan de grond', *Trouw* (27 augustus 1997).

⁷³ Margo J. Anderson, *The American Census: A Social History* (New Haven 2015) 135.

waardevrij en objectief waren. Echter Mae M. Ngai laat zien dat, in bijvoorbeeld Amerika, weldegelijk sprake was van een grote mate van vooringenomenheid.⁷⁴ De constatering, dat de wortels van modern bevolkingsonderzoek deels liggen in het goed praten van vooringenomenheid en stereotypering van maatschappelijk achtergestelde groepen, komt nog niet terug in de Europese historiografie die ik heb geraadpleegd ten behoeve van deze scriptie. Racisme en discriminatie is niet iets dat alleen in Nazi-Duitsland of in de koloniën voorkwam. Ook in niet-fascistisch West-Europa moet men onder ogen zien dat de wetenschap zich hier op een bepaalde manier schuldig aan heeft gemaakt. Niet alleen eugenetica is hier schuldig, zonder twijfel ook andere takken van de wetenschap; de sociologie van Steinmetz om een voorbeeld te noemen. Dit is relevant voor deze scriptie aangezien dit fenomeen niet nadrukkelijk genoeg benoemd is in het werk van Noordman en vooral Lucassen. Beiden gaan ervan uit dat overtuigingen van de mensen over wie het onderzoek gaat, handelden vanuit compleet rationele overtuigingen. Dit is niet persé een foutieve veronderstelling, maar centraal in eugenetica is de drang van wetenschappers om iets irrationeels zoals; racisme, stereotyperingen en vooringenomenheid, te willen rationaliseren.

---

⁷⁴ Mae M. Ngai, 'The Architecture of Race in American Immigration Law: A Reexamination of the Immigration Act of 1924', *The Journal of American history* 86:1 (1999) 67-92, aldaar 74-76.

Hoofdstuk 2: Gender en etniciteit in het discours

Gender

Eugenetica staat niet los van gendernormen en rollen gedurende het interbellum. Dit thema komt niet expliciet terug in het werk van Noordman. Dit heeft, mijns inziens, te maken met het feit dat het proefschrift in de jaren tachtig is verschenen. Dit was ruim vóór de tijd dat onderwerpen zoals *gender* en *intersectionality* duidelijke onderzoeksthema's waren. Deze verdiepende dimensie, is dan ook pas later prominent aanwezig. Onderzoek naar deze thema's brengt verdieping in het werk van Noordman.

Kranten en populaire media

Gender is geen thema dat centraal staat in het Nederlandse discours over eugenetica. In verschillende besprekingen blijft gender ongespecificeerd; de voorgestelde maatregelen gelden zowel voor mannen als voor vrouwen. Dit maakt de Nederlandse situatie uniek; aan het einde van dit hoofdstuk komt het internationale perspectief terug, waaruit blijkt dat eugenetisch beleid vrijwel altijd is geënt op vrouwen. Op nationaal niveau komen eugenetica en het voorgestelde beleid eigenlijk uitsluitend in algemene termen terug. Zoals bijvoorbeeld in een artikel verschenen in de liberale *Nieuwe Rotterdamsche Courant*; gemeenten krijgen het advies om verloofde koppels eerst een biomedisch onderzoek te laten ondergaan, voordat zij toestemming krijgen te trouwen.⁷⁵ Dit is een *niet-gegenderde* maatregel; zowel de man als de vrouw moet zich laten onderzoeken. De katholieke *Tilburgsche Courant* publiceerde een lezing waarin een arts oproept tot grotere aandacht voor eugenetisch onderzoek. Het taalgebruik is niet genderspecifiek. De arts, ene dr. Hoek uit Utrecht, stelt dat eugenetica kan bijdragen aan verbetering van de kwaliteit van de gezinssamenstelling.⁷⁶ Hij stelt geen kunstmatige geboortebeperving voor, echter een verbetering van de *teeltkunst*. Juist de meeste waardevolle mensen in de maatschappij zouden zich moeten voortplanten.⁷⁷ De katholieke krant *De Tijd* publiceerde dezelfde dag een ander deel van de lezing waar dr. Hoek aan meedeed. Ook in deze publicatie is de praktische kant van eugenetica belicht en

---

⁷⁵ 'Nederlandsch National Bureau voor Antropologie', *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (3 juni 1925).

⁷⁶ 'Inleiding Dr. Hoek, arts te Utrecht', *Tilburgsche Courant* (28 september 1929).

⁷⁷ Ibidem.

spreekt de onderzoeker in de lezing niet over gender gebonden maatregelen. Hoek bespreekt weliswaar dat eugenetici met *alle geoorloofde middelen* de menselijke *teeltkunst* willen verbeteren, maar wat deze middelen zijn en voor wie deze zijn bedoeld, blijft onbenoemd.⁷⁸

Ook sterilisatie komt niet in gendertermen terug in het discours. In een artikel verschenen in het *Algemeen Handelsblad* gaat het uitgebreid over de vraag of sterilisatie een inzetbaar middel is, teneinde erfelijke aandoeningen aan te pakken. De Duitse sterilisatiewet uit 1933 is leidend in het artikel. Het is frappant dat het artikel niet duidelijk maakt of sterilisatie voor mannen en/ of vrouwen is bedoeld. Sterilisatie was, ten tijde van het interbellum en in feite nu nog steeds, een niet gender-gebonden begrip. In een medisch woordenboek uit de jaren dertig is de betekenis van sterilisatie als volgt: *het teweegbrengen van onvruchtbaarheid bij mensen of dieren zonder verwijdering der kiemklieren*.⁷⁹ Slechts één keer komt het woord vader terug in het artikel; wanneer het gaat over alcoholisme en syfilis en niet bij sterilisatie.⁸⁰ In het laatste deel van dit hoofdstuk leg ik uit waarom dit uniek en significant is.

Bij de behandeling van castratie zien we daarentegen wel genderdimensie, zoals reeds naar voren kwam in het vorige hoofdstuk. Castratie vormt dus een uitzondering binnen de praktische bespreking van eugenetica. In de politiek en in de medische wereld is wel degelijk een debat gaande dat min of meer beïnvloed is door eugenetica. Dit debat is deels terug te zien in het publieke discours. In de jaren dertig zijn een klein aantal artikelen, vier in totaal, verschenen over eugenetica en castratie. Uiteraard is dit verbonden met gender; de man. Hoewel het aantal artikelen zeer klein is, is het interessant te zien dat steun voor castratie van zedendelinquenten weldegelijk bestaat. De liberale krant *Het Vaderland* publiceert een vraaggesprek waarin de lezer een theoloog de vraag stelt of castratie van minderbegaafden is toegestaan. De theoloog is tegen castratie van minderbegaafden, maar voegt wel toe dat het mogelijk een onderdeel zou kunnen zijn van het strafproces van zedendelinquenten. De theoloog geeft aan dat lijfstraffen, waar castratie onder zou vallen, verboden zijn in Nederland. In plaats daarvan verdedigt de theoloog castratie door te stellen dat het een verbetering kan zijn van het behandelingstraject van een

---

⁷⁸ 'Middagzitting', *De Tijd* (28 september 1929).

⁷⁹ Herman Pinkhof, *Vertalend en verklarend woordenboek van uitheemsche geneeskundige termen* (1923) 504.

⁸⁰ 'Eugenesie en sterilisatie', *Algemeen Handelsblad* (29 november 1934).

zedendelinquent.⁸¹ In een ander artikel in het *Eindhovenssch dagblad* bespreekt Pater lector Felix Otten de katholieke visie op sterilisatie en castratie. Hoewel hij duidelijk maakt dat hij beide ingrepen verwerpt, op het moment dat deze onder dwang gebeuren, geeft hij aan dat ze in sommige gevallen wel zijn toegestaan. Wanneer sprake is van ernstige *ziels- en lichaamsziekten*, implicatie is dat het gaat om een zedendelict, is castratie een geoorloofd middel.⁸² In het artikel van pater Otten komt, overigens niet duidelijk, naar voren of hij het over mannen én vrouwen heeft; hij heeft het over sterilisatie en castratie, zonder daarbij sterilisatie te koppelen aan mannen of aan vrouwen. Pater Otten maakt gebruik van dezelfde redenering als het artikel in *Het Vaderland*; gedwongen sterilisatie van minderbegaafden, zoals in het buitenland gebeurt, wordt in volledigheid afgewezen. Echter, waar het gaat om zedendelicten, is castratie soms wel toegestaan.

Meerdere artikelen over castratie zijn verschenen zonder verwijzing naar eugenetica. Zo is in *Het Vaderland* uitgebreid aandacht voor het politieke debat in de Tweede Kamer over vrijwillige castratie van zedendelinquenten.⁸³ Ook in *Het Volk* is aandacht voor vrijwillige castratie, dit naar aanleiding van de moord op een Amsterdams meisje gepleegd door, een reeds eerder veroordeelde, zedendelinquent.⁸⁴ Ik wil dit specifiek genoemd hebben, om aan te geven dat de discussie over castratie van zedendelinquenten bredere lagen van de bevolking bezighield. Wezenlijk anders dan bij eugenetica; alleen aanhangers van eugenetica bemoeiden zich met de discussie. Dit bevestigt de these van van der Meer; het castratie debat in Nederland was breder dan alleen eugenetica. Omdat deze scriptie zich primair met eugenetica bezighoudt, laat ik het thema castratie nu voor wat het is.

De rol van vrouwen binnen het eugenetische discours, zoals weergegeven in kranten, is erg beperkt. En is meer aandacht voor mannen, maar dat gaat uitsluitend over één bepaalde maatregel. Verder komen eugenetische maatregelen altijd breed geformuleerd terug en zijn deze niet geënt op een specifiek gender. Dit onspecifieke karakter van het eugenetische discours komt duidelijker terug op het moment dat de houding tegenover het gezin en het

---

⁸¹ 'Tijdschriften – het Schild', *Het Vaderland* (12 januari 1937).

⁸² 'Pater Otten over Sterilisatie', *Eindhovenssch dagblad* (9 maart 1935).

⁸³ 'Zedelijkheid; Zedemisdrijven', *Het Vaderland* (28 oktober 1936).

⁸⁴ 'Zedendelicten', *Het volk* (8 november 1934).

huwelijk naar voren komt in artikelen. De sociaaldemocratische krant *Voorwaarts* publiceert een uitgebreid stuk waarin de relatie tussen eugenetica en het gezin centraal staat. Het artikel is uitsluitend lovend over eugenetica en voorziet hiervoor een belangrijke toekomst. De auteur benoemt dat eugenetica allang én met veel succes, een onderdeel is van de veehouderij en in dit geval specifiek kippen.⁸⁵ En waarom op kippen en niet op kinderen vraagt de auteur zich af? Kuikens brengt men groot, met in het achterhoofd de gedachte, dat sterke en mooie kippen het meeste geld op brengen, aldus de auteur. Maar dan is er het *menschenkuikentje*, met een bedelende moeder en een onbekende vader. De auteur vraagt zich af, wat de kansen zijn van dit kind. De oplossing die in dit artikel naar voren komt, is dat het geboortecijfer in Nederland naar beneden moet én dat Nederland meer moet gaan geven om kinderen van *proletariers*. Alléén op deze manier is het mogelijk armoede, bedelarij en alcoholisme de wereld uit te helpen.⁸⁶ Maar voor wie eugenetica van toepassing zou moeten zijn, dat blijft een onbeantwoorde vraag. In *De Maasbode* staat een vergelijkbaar artikel; de auteur gaat uitgebreid in op alle problemen, die kinderen kunnen ondervinden, in huwelijken die niet goed gebalanceerd zijn. Om die reden moet men op zoek naar een bepaalde partner. Deze zoektocht is sterk geïnspireerd op eugenetica. Eugenetica moet voorzichtig toepasbaar zijn op het huwelijk, teneinde op die manier een *wel-geboren* partner te selecteren, aldus het artikel. In dit artikel komt de genderdimensie ook niet naar voren; de standpunten zijn niet verbonden aan een bepaald gender.

Wetenschappelijke literatuur

De rol van gender in de wetenschappelijke literatuur heeft twee kanten; de praktische dimensie van eugenetica, die niet is geënt op een bepaald gender en daarnaast de theoretische dimensie waar weldegelijk een onderscheid tussen mannen en vrouwen terugkomt.

Van Herwerden besteedt in haar boek *Erfelijkheid bij de Mensch en Eugenetica* uitgebreid aandacht aan de rol van mannen en vrouwen bij *overerving*.⁸⁷ Dit is vooral een biologisch-technisch verhaal over erfelijke factoren

---

⁸⁵ 'Kiekens en Kinderen', *Voorwaarts* (25 juni 1923).

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Van Herwerden, *Erfelijkheid bij den mensch*. Zie het hoofdstuk: 'De Betrekking van Mannelijk en Vrouwelijk Geslacht op de Overerving'.

verbonden aan bepaalde chromosomen. Van Herwerden stelt bijvoorbeeld dat kleurenblindheid eigenlijk alleen bij mannen voorkomt, hetgeen erop wijst dat het X-chromosoom verantwoordelijk móet zijn voor de aanleg voor kleurenblindheid.⁸⁸ Ook Steinmetz en zijn coauteurs van het boek *De rassen der menscheid wording, strijd en toekomst* besteden aandacht aan de specifieke rol van mannen en vrouwen in het erfelijkheidsproces. Het boek staat vol met statistieken over, al dan niet erfelijke bevolkingskenmerken, onderverdeeld in mannen en vrouwen. Dit boek is een uitstekend voorbeeld van antropologische en sociologische eugenetica en dan met name het taalgebruik; Steinmetz en co verdelen de mensheid onder in talloze etnische identiteiten zoals het *Toeranide ras* (Zuid-Siberië), het *Weddide ras* (Sri Lanka) en het *Soedanide ras* (Soedan).⁸⁹ De beschrijvingen spreken voor zich; bijvoorbeeld de beschrijving van het *Orientalide ras*, de bevolking van de Zuidwest-Azië; een centraal kenmerk van deze etniciteit is de *schone vrouwen* met hun *fijne zachte en melancholieke trekken*.⁹⁰ In het volgende deel ga ik uitgebreider in op het thema etniciteit.

Ook bij ander werk van eugenetici is de genderdimensie terug te vinden. In het boek *Psychologie der vrouwen* bespreekt hoogleraar en eugenicus Gerard Heymans uitgebreid specifieke erfelijkheidsfactoren die van invloed zijn op vrouwen. Deze factoren verklaren, volgens Heymans, het verschil in de psychologie tussen mannen en vrouwen.⁹¹ Belangrijk om hierbij te vermelden, is dat bij Steinmetz en Heymans uitgebreid aandacht is voor verschillende kenmerken, die zijn toe te schrijven aan enerzijds vrouwen en anderzijds aan mannen. Dit is ook terug te zien bij van Herwerden; haar theoretische uiteenzetting is duidelijk onder te verdelen in een bespreking van mannen en een bespreking van vrouwen.

In de theoretische bespreking van eugenetica is duidelijk dat gender een centrale rol speelt. Maar hoe zit dat bij de praktische bespreking van eugenetica? Dit is erg wisselend en niet altijd even duidelijk. In het vorige hoofdstuk is de rede van W. M. Van der Scheer genoemd. Hij riep in deze rede voorzichtig op tot onderzoek naar sterilisaties en neigt naar het willen invoeren van deze maatregel. Het is echter volstrekt onduidelijk of het over mannen of vrouwen

---

⁸⁸ Ibidem 214.

⁸⁹ Sebald Rudolf Steinmetz, *De rassen der menscheid: wording, strijd en toekomst* (Amsterdam 1938), 25, 38 en 47.

⁹⁰ Ibidem, 35-36.

⁹¹ Gerard Heymans, *Psychologie der vrouwen* (Amsterdam 1911) 267-269.

gaat of beiden. Hetzelfde lijkt deels te gelden voor veel van het werk van van Herwerden; in het hoofdstuk, met de onheilspellende titel, *De Uitschakeling van Minderwaardigen*, bespreekt ze de implementatie van sterilisatie met als doel het aandeel van sociaal *minderwaardigen* van de bevolking te verminderen.⁹²

De bronnen, die van Herwerden raadpleegt, hebben een genderverdeling. Ze benoemt onder andere verhoudingen tussen mannen en vrouwen in statistieken van sterilisaties in Amerika.⁹³ Tevens benoemt ze eugenetische maatregelen, genomen in Zwitserland, Zweden en Denemarken, die voortplanting van sociaal zwakkeren groepen tegengaan. Ze verwijst bijvoorbeeld naar een Deense inrichting op het eilandje Sprogø; hier bevond zich een kolonie voor *erotisch imbeciele* meisjes en vrouwen. Van Herwerden merkt dan op dat Nederland ook over dit soort eilandjes beschikt en het lijkt haar een goed idee om een dergelijk project in Nederland te starten.⁹⁴ Hoewel van Herwerden niet focust op een bepaald gender, laat het laatste voorbeeld wel zien dat ze potentie ziet in beleid geënt op vrouwen. Het moge duidelijk zijn dat van Herwerden zich zichtbaar in het kamp van de negatieve eugenetica bevond. Zij spreekt in het hoofdstuk geen enkele keer over seksuele voorlichting en gebruik voorbehoedsmiddelen.

Wat van Herwerden ook niet doet, is deze gegevens vertalen naar een Nederlandse context. Het blijft in haar werk onduidelijk waar de focus nou dient te liggen; moet het beleid geënt zijn op mannen of op vrouwen of juist zo breed mogelijk? Deze vraag blijft onbeantwoord, er is slechts een bescheiden implicatie maar niets concreets.

Ook andere eugenetici zijn onduidelijk over het onderscheid tussen mannen en vrouwen. Arts J. E. Schulte bracht in 1938 het boek *Erfelijkheid en Eugenetica* uit. Dit boek is vergelijkbaar met dat van van Herwerden. Aanvankelijk gaat de aandacht naar de technische kanten van eugenetica, om voorts over te gaan tot voorgestelde praktische implementatie. Schulte is een katholieke vrouwenarts uit Maastricht en publiceerde veel over eugenetica.⁹⁵ In lijn met de katholieke doctrine, die sterilisatie krachtig bestrijdt, is hij logischerwijs geen voorstander van negatieve eugenetica. Hij schrijft hierover:

---

⁹² Van Herwerden, *Erfelijkheid bij den mensch*, 425-426.

⁹³ Ibidem, 430-431.

⁹⁴ Ibidem, 433-436.

⁹⁵ Noordman, *Om de Kwaliteit van het Nageslacht*, 228.

'Een maatregel mag in biologisch opzicht nog zoo nuttig en aannemelijk zijn, hij kan alleen voor toepassing in aanmerking komen, wanneer hij ook in ethisch opzicht aanvaardbaar is.'⁹⁶

Sterilisatie blijft voor Schulte onethisch; hij is groot voorstander van eugenetica, maar onderscheidt zich van eerdergenoemde artsen en wetenschappers door nadrukkelijk sterilisatie te verwerpen. Ook Schulte maakt niet expliciet duidelijk of sterilisatie bedoeld is voor vrouwen of voor mannen. Hij laat het in het midden. In plaats daarvan noemt hij positieve eugenetica als een oplossing voor veel maatschappelijke problematiek. Onder positieve eugenetica verstaat Schulte twee categorieën; ten eerste is dat *het bevorderen van de gewenschte voortplanting* en ten tweede *het begunstigen van de gewenschte ontplooiing van aanlegfactoren*.⁹⁷ Met andere woorden; maatschappelijk sterkere mensen dienen zich voort te planten in een omgeving die hen hun talenten laat ontplooien. Schulte gaat uitgebreid in op manieren hoe positieve eugenetica door de staat toepasbaar kan zijn, teneinde de bevolking te laten groeien. Schulte was immers katholiek. Vooral subsidies voor hoogopgeleiden is voor Schulte belangrijk.⁹⁸ Net als hij van Herwerden, blijft het onduidelijk voor wie dit beleid bedoeld is; mannen, vrouwen of beiden.

Dit bij elkaar opgeteld, laat zien dat in het Nederlandse eugenetische discours geen sprake is van een duidelijke genderthematiek. De bronnen geven geen antwoord op deze vraag; elk antwoord is daarom een hypothese die ik alleen op logische plausibiliteit kan baseren. Eugenetica heeft zich onvoldoende ontkiemd om over daadwerkelijk *gegenderde* praktijken te kunnen praten. In Nederland is simpelweg nooit praktische eugenetica uitgevoerd. Dit maakt dat artsen en onderzoekers het zich kunnen veroorloven in generalisaties te spreken.

Etniciteit

Etniciteit komt in bronnen terug als 'ras'. Noordman laat zien dat op thema's zoals rassenhygiëne, raszuiverheid en racisme in de wetenschappelijke literatuur

---

⁹⁶ J. E. Schulte, *Erfelijkheid en Eugenetica* (Haarlem 1939), 534.

⁹⁷ *Ibidem*, 555.

⁹⁸ *Ibn.*, 559.

een taboe rust.⁹⁹ In de tweede helft van dit hoofdstuk leg ik uit waarom ik van mening ben, dat dit beeld toe is aan relativering. Eerst behandel ik het krantendiscours; was dit discours net zo lauw over ras als over wetenschapsliteratuur?

Kranten en populaire media

Eigentijds racisme, zoals in nazi-Duitsland, kan rekenen op resolute afwijzing. Hier kom ik later nog op terug. Als we de hedendaagse definitie van racisme gebruiken, is het ingewikkelder. Tussen 1920 en 1939 zijn vijftig artikelen verschenen over de relatie tussen ras en eugenetica. Opmerkelijk; de artikelen die hierover zijn verschenen, zijn louter negatief. Echter, dat neemt niet weg dat er weldegelijk sprake is van raciale vooroordelen en stereotypen. Bijvoorbeeld in de bespreking van eugenetica in de Verenigde Staten, waar Afro-Amerikanen met een bepaalde stigmatisering worden besproken. Ras blijft een lastig te bespreken onderwerp voor schrijvers. Voor de analyse van etniciteit voor kranten kijk ik vooral naar taalgebruik en de implicaties hiervan. Aan het einde van dit hoofdstuk kom ik uitgebreider terug op rol van racisme.

In 1924 verscheen een uitgebreide bespreking, gepubliceerd in de *Nieuwe Rotterdamse Courant*, over het werk van eugeneticus Lothrop Stoddard. Hierin gaat de auteur uitgebreid in op bezwaren tegen de stelling van Stoddard.¹⁰⁰ De schrijver maakt snel duidelijk dat er geen sprake is van een raciale beschavingscrisis; "zo erg is het toch niet?" vraagt de schrijver zich retorisch af. Sterker nog, het werk van Stoddard maakt deze beschavingscrisis juist mogelijk. Iedereen die de menselijkheid en de beschaving ten val wil brengen, dient dit boek te lezen, aldus de auteur. Eugenetica staat in de weg van de edele en goed bedoelende wereldverbeteraar. Dit alles laat zien dat in Nederland geen link bestond tussen racisme en eugenetica. De *Telegraaf* schrijft in een artikel, verschenen in 1934, het volgende;

'Geen enkel wetenschappelijk onderzoeker zal dan ook aannemen, dat de resultaten van rasmenging bij de mensen ook maar met eenige zekerheid zijn te voorspellen.'¹⁰¹

---

⁹⁹ Noordman, *Om de Kwaliteit van het Nageslacht*, 129.

¹⁰⁰ 'In de Omarming der Slangen', *Nieuwe Rotterdamse Courant* (28 juli 1924).

¹⁰¹ Prof. dr. F. J. J. Buytendijk, 'Het Rassen-Vraagstuk', *De Telegraaf* (2 februari 1934).

Deze stelling volgt ná uitleg dat ontwikkeling van de mens altijd plaatsvindt in de omgeving. Puur en alleen genetisch materiaal zegt niet veel, aldus de schrijver. Dit argument houdt geen stand in een internationale context, maar blijkbaar wel in Nederland. Dit artikel is geschreven door professor Buytendijk, die zich hard maakte voor bestrijding van racisme in de wetenschap. Er zijn nog meer kritische besprekingen; in het *Vaderland* verschijnt in 1938 een lang artikel over de onwetenschappelijkheid van rassentheorieën. De schrijver stelt dat men niet bang moet zijn voor rassenstrijd, zoals men dat wel is in andere landen in de jaren dertig. In plaats daarvan, moet men zich verzetten tegen propagandisten van deze theorie. Het artikel eindigt met een waarschuwing voor de lezer:

‘De dreiging is er reeds. Wij hoorden de verontrustende voorboden. Mogen zij niet aanzwellen tot een, onze geheele beschaving en al onze waarden wegvagenden orkaan!’¹⁰²

Minder dan twee jaar later viel Duitsland Polen binnen. Het sentiment dat het rassenvraagstuk tot groot onheil zou leiden, doorklinkt in meerdere artikelen.

Het woord ‘ras’ komt weldegelijk terug in het taalgebruik, maar dan in de vorm van een menselijke groep. Niet zo zeer als een antithese van een andere groep. Het woord ‘ras’ komt meer in plaats van hoe we vandaag de dag het woord ‘ethniciteit’ gebruiken. Het impliceert een bepaalde groep mensen op een neutrale manier. In het laatste deel van dit hoofdstuk laat ik zien wat de theoretische implicatie is van dit gegeven.

De opkomst van het nationaalsocialisme kan niet onbenoemd blijven. In de jaren dertig is, in artikelen die over eugenetica gaan, aandacht voor de Duitse politiek. De reactie op de Duitse ras politiek is onverdeeld negatief. In 1933 verschijnt in het *Friesch Dagblad* een artikel dat kritiek levert op de Duitse sterilisatiewet. Deze wet, de *Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses*, begint met de zin:

‘Wer erbkrank ist, kann durch chirurgischen Eingriff unfruchtbar gemacht (sterilisiert) werden, wenn nach den Erfahrungen der ärztlichen

---

¹⁰² ‘Het Rassenvraagstuk’, *Het Vaderland* (28 januari 1938).

Wissenschaft mit großer Wahrscheinlichkeit zu erwarten ist, daß seine Nachkommen an schweren körperlichen oder geistigen Erbschäden leiden werden.¹⁰³

Met andere woorden; mensen, van wie medici denken dat zijn of haar aandoening erfelijk is, mogen worden gesteriliseerd zonder inspraak van de patiënt zelf. Het artikel bekritiseert de 'verbeter het ras' mentaliteit van de nationaalsocialisten. Het willen creëren van een maatschappij van edele en volmaakte *übermensen* is verkeerd, aldus de auteur.¹⁰⁴ Overigens is de strekking van de veroordeling van het nationaalsocialisme nogal frappant; de auteur stelt dat niet de mens recht heeft op verering, maar slechts God en God alleen. Mensvergoding en mens-aanbidding zijn beiden symbolen van verafgoding. Dit laat zien dat niet slechts medische en logische argumenten ten grondslag lagen aan de verwerping van eugenetica. In het laatste hoofdstuk komt ik hier uitgebreider op terug.

Het *Algemeen Handelsblad* publiceert, naar aanleiding van dezelfde rijkswet, een kritische bespreking. Het artikel begint met te stellen dat het sterilisatiebeleid in handen dient te liggen van medici en niet in die van politici. De veroordeling van eugenetische sterilisatiepraktijken heeft, in dit geval, alleen betrekking op de Duitse en dan de nationaalsocialistische context.¹⁰⁵ Sterilisatie als beleidspraktijk blijft echter potentie hebben. Deze wet is, volgens de auteur, aangenomen op niet wetenschappelijke gronden. In het artikel verwerpt de auteur stellig de zuiverheidsthese van het *Germaansche ras* die werd gepropagandeerd door Duitse medici en politici. De auteur kan politici nog wel vergeven voor deze ideeën, maar dat een serieus wetenschapper zich verlaagd tot dit niveau is ongehoord. Door juiste toepassing van de wet kan, in potentie, nog wel positief resultaat vloeien uit deze maatregel, maar gezien het antisemitisme en de rassenhaat in Duitsland, is de schrijver hier uiterst argwanend over. Waar het eerste artikel vooral een religieus-moralistische karkater heeft, is het tweede artikel meer een logisch-wetenschappelijke kritiek. In het *Eindhovensche dagblad* staat een goede synthese van beide argumenten; de raciale component van Duitse eugenetica is nimmer bewezen, aldus de

---

¹⁰³ Reichsgesetzblatt 1933 I, pp. 529-531. (Opgehaald van <http://www.documentarchiv.de/ns/erbk-nws.html>).

¹⁰⁴ 'Marije Vrouwenkout', *Friesch dagblad*, (5 september 1933).

¹⁰⁵ 'De Duitse Sterilisatiewet', *Algemeen Handelsblad* (21 september 1933).

schrijver. De auteur gelooft weldegelijk in aftakeling van de Westerse beschaving, echter deze aftakeling is veroorzaakt door het teruglopen van de invloed van de Katholieke kerk. De fixatie van eugenetici voor bloed en erfelijkheid zorgt ervoor dat het échte verval onbenoemd blijft.¹⁰⁶

De opkomst van nazisme in Duitsland, zorgde ervoor dat eugenetica aan populariteit verloor. In de late jaren dertig veranderde de toon de besprekingen over eugenetica. De meeste artikelen, die hierboven zijn genoemd, zijn dan ook afkomst uit de vroege jaren dertig. Zelfs het positief gestemde *Algemeen Handelsblad* werd kritisch als reactie op het beleid in Duitsland.

Voordat de analyse van de wetenschappelijke literatuur begint, wil ik kort stilstaan bij de rol van ras in de Nederlandse koloniale context. Ras stond centraal in de opbouw van de koloniale maatschappij en gedurende een aantal jaar heeft eugenetica ook succes gehad in Nederlands-Indië. Mijn onderzoeksgebied behelst niet de Nederlandse koloniën. Ik noem het toch, om aan te geven dat ras en kolonialisme hand in hand gaan en Nederlanders absoluut niet wars waren van racisme wanneer de omstandigheden zich daarvoor leenden.

Koloniale machthebbers veronderstelden dat de koloniale bevolking in te delen was in biologische en sociale categorieën. Deze categorieën waren volgens koloniale bestuurders zelf verklarend en om die reden een kwestie van gezond verstand. De tweedeling tussen kolonisator en gekoloniseerde was dan ook een logische opzet.¹⁰⁷ Deze opdeling is bijvoorbeeld terug te zien in het rechtssysteem van Nederlands-Indië; er was sprake van verschillende systemen voor Europeanen, voor Niet Indische Aziaten en voor oorspronkelijke bevolking. In de jaren na de Eerste-Wereldoorlog deed eugenetica haar intrede in Nederlands-Indië. Het is vanaf het begin ingezet om de sociale- en politieke status quo te verdedigen.¹⁰⁸ Eugenetica bouwde door op een, al langer bestaande, traditie van raciale wetenschap; Nederlandse wetenschappers deden al vanaf de jaren 1860 fysiek antropologisch onderzoek, hiervan zijn schedelmetingen het beste voorbeeld.¹⁰⁹ In de jaren dertig bereikte eugenetica

---

¹⁰⁶ 'Kerk en Volk', *Eindhovens dagblad* (15 november 1933).

¹⁰⁷ Ann Stoler, 'Making empire respectable: the politics of race and sexual morality in 20th-century colonial cultures', *American ethnologist* 16 (1989) 634–660, aldaar 635.

¹⁰⁸ Pols, 'Eugenics in the Netherlands', 354.

¹⁰⁹ Fenneke Sysling, 'Mixed messages: Racial science and local identity in Bali and Lombok, 1938–39', *Journal of Southeast Asian Studies*, 49(3), 410–425, aldaar 415.

en raciale wetenschap beiden hun hoogtepunt; op Bali en op Lombok was veel onderzoek naar en hoe de bevolking zich aldaar had ontwikkeld. Ook had de *Eugenetische Vereeniging in Nederlandsch-Indië* in de jaren dertig het hoogste aantal leden sinds haar oprichting.

In koloniale context was ras zeker een centraal onderwerp. Niet alleen in de wetenschap, maar ook in maatschappelijke verhoudingen. Dit bevestigt mijn constatering ten aanzien van de verhouding tussen etniciteit en eugenetica; zodra Nederlanders in aanraking komen met een andere etniciteit, beschouwen zij die als minderwaardig en neemt de steun voor eugenetica toe.

Wetenschappelijke literatuur

Noordman stelt, in zijn bespreking over ras en eugenetica, dat Nederlandse eugenetici zich in hun publicaties niet bezighielden met racisme. In de late jaren dertig bleek eugenetica van de nationaalsocialisten een lastig dilemma voor Nederlandse aanhangers. Noordman stelt dat Nederlandse eugenetici zich niet publiekelijk uitlieten over ideeën zoals raszuiverheid en rassenhigiëne, thema's die juist zo zijn gepropagandeerd door de nazi's. Over rassensuperioriteit zegt Noordman het volgende:

'Dat veel eugenetici dachten in termen van ras-superioriteit (met name de superioriteit van het blanke ras) is goed mogelijk. Toch waren de uitlatingen in die richting spaarzaam.'¹¹⁰

Hij noemt vervolgens geen voetnoten om deze claim te onderbouwen, maar ik veronderstel dat dit zijn algemene indruk is van het discours. In zijn verdere betoog onderzoekt hij vooral de reactie van Nederlanders op Duitse maatregelen. Net als in kranten was die reactie veelal negatief. Echter, Noordman geeft wel aan dat deze negatieve reactie, voor een belangrijk gedeelte, voortkwam uit afwijzing van het nationaalsocialisme en in mindere mate uit daadwerkelijke maatregelen.

Zelf ben ik minder stellig te claimen dat racisme geen invloed had op het Nederlandse discours. Hoewel ik Noordman gelijk geef in het feit dat racisme niet extreem centraal was, speelt het niettemin een rol. De implicatie die Noordman

---

¹¹⁰ Noordman, *Om de Kwaliteit van het Nageslacht*, 129.

geeft, in het eerdergenoemde citaat, is dat eugenetici wellicht wel de overtuiging hadden, maar deze niet uitten. En hiermee is de kous af voor Noordman; hij geeft geen uitleg waarom dit dan was, los van de opkomst van het nationaalsocialisme. In eerste instantie lijkt het of de wetenschappelijke literatuur en het krantendiscours hetzelfde gemeen hebben, namelijk het ontbreken van een sterke connectie tussen ras en eugenetica, maar voor de wetenschappelijke literatuur ligt het toch iets anders.

Van Herwerden bijvoorbeeld, is helemaal niet zo spaarzaam met opmerkingen over raszuiverheid. In haar eerdergenoemde boek besteedt ze hier maar liefst twee hoofdstukken aan. Van Herwerden betoogt dat kruising tussen verschillende planten- en dierenrassen, leidt tot een degeneratie van de gekruiste planten en dieren. Het is daarom logisch aan te nemen dat kinderen, van mensen van een verschillende raciale afkomst, ook dit soort gebreken kunnen hebben, aldus van Herwerden.¹¹¹ Ze stelt, zoals aanhangers van eugenetica wel vaker doen, dat meer onderzoek nodig is. Het meest sprekende voorbeeld is echter het eerdergenoemde boek van Steinmetz en zijn kompanen. Alleen al de titel van het boek; *De rassen der mensheid wording, strijd en toekomst*, laat duidelijk zien dat ras wéldegelijk een centrale rol speelde. In elk geval binnen de groep eugenetici rond Steinmetz.

Daarom relativeer ik de claim van Noordman gedeeltelijk. Hij schiet tekort in logische implicaties van de rol die ras speelde binnen het discours. Ras bestaat in het Nederlandse discours nooit in een dichotomie. In Nederland heeft de etnisch dominante groep geen duidelijke tegenhanger. In Nederland is geen sprake van een verondersteld slecht geassimileerde etnische groep, tegen wie een eugenetische kruistocht gericht kan zijn. In Zweden is sprake van grote groepen Finnen, in Amerika en Canada grote groepen niet-Engels sprekende migranten, in Noorwegen de Sami en in Zwitserland de Jenische. Nederland heeft in de jaren twintig en dertig dit soort groepen niet. Het ontbreken van deze etnische dichotomie is voorheen niet benoemd, maar in deze scriptie doe ik dat wel. Deze observatie is niet alles verklarend; in het derde hoofdstuk komen nog andere argumenten terug, waarom eugenetica in Nederland niet aansloeg. Ik ben van mening dat een multi-causaal cumulatief een verklaring is voor het lauwe

---

¹¹¹ Van Herwerden, *Erfelijkheid bij den mensch*, 265.

onthaal van eugenetica in Nederland. In deze verklaring speelt etnische dichotomie zeker een centrale rol.

Internationaal perspectief en de verhouding met Nederland

In het buitenland speelden etniciteit en gender een grotere rol in het publieke en wetenschappelijke debat over eugenetica. Teneinde de continuïteit te behouden, noem ik alleen de landen die ik in het eerste hoofdstuk ook heb genoemd.

In Zweden en Noorwegen speelde ras een belangrijke rol in de totstandkoming en de popularisering van eugenetica.¹¹² Ras kwam op twee manieren terug in het eugenetische discours; ten eerste in de overtuiging dat het *Noordische ras*, superieur was. Met deze term bedoel ik etnische Noren, Denen en Zweden. Ten tweede in de overtuiging dat verschillende etnische minderheden in Scandinavië als minderwaardig werden beschouwd. Om deze reden dienden etnische dominante Scandinaviërs zich niet in te laten met etnische minderheden. In Zweden bijvoorbeeld, maakte de bekende rasbioloog Herman Bernhard Lundborg zich zorgen om kinderen, geboren uit relaties tussen etnische Zweden en Lappen, de Zweedse term voor de Sami.¹¹³ In Zweden was nog sprake van argwaan ten opzichte van de Finse minderheid. De raciale terminologie voor Finnen was net zo problematisch als voor de Sami. Ook Finnen werden niet beschouwd als deel van de etnische Zweedse, en dus superieure, bevolking. Deze drie etnische groepen; Zweden, Finnen en Lappen/Sami moesten zo veel als mogelijk gescheiden van elkaar blijven. Als voorbeeld stelde Lundborg dat bij kinderen met een multi-etnische achtergrond een verhoogde kans bestond op het krijgen van tuberculose.¹¹⁴

In Noorwegen ontstond een aparte tak van lokale Noorse antropologen die de inferioriteit van de Sami, de belangrijkste etnische minderheid in Noorwegen, moest verklaren en duiden.¹¹⁵ Ook hier diende wetenschappelijk onderzoek aan te tonen, dat een bepaalde etnische groep superieur is aan een andere groep. De Noorse eugenetische beweging is sterk beïnvloed door de Duitse. Dit is terug te zien in het feit dat rassenhygiëne in Noorwegen een belangrijke rol speelde. De

---

¹¹² Mattias Tydén, 'The Scandinavian States: Reformed Eugenics Applied', in: Alison Bashford en Philippa Levine ed., *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* (Oxford 2010) 364-380, aldaar 365.

¹¹³ Nils Roll-Hansen, 'Geneticists and the Eugenics Movement in Scandinavia', *The British Journal for the History of Science* 22:4 (1989)335-364, aldaar 338-339.

¹¹⁴ Anssi Saura, 'Race biology', *Hereditas* 157:48 (2020) aldaar 5.

¹¹⁵ Jon Røyne Kyllingstad, 'Norwegian Physical Anthropology and the Idea of a Nordic Master Race', *Current Anthropology* 53:5 (2012) 46-56, aldaar 49.

Noorse bioloog en chemicus Jon Alfred Mjøen was de voornaamste pleitbezorger van rassenhygiëne. Hij had de overtuiging dat moderne medische wetenschap de mens zwak had gemaakt en dat het mixen van etniciteit zou leiden tot algeheel beschavingsverval. Eugenetica ging dan ook voor Mjøen om veel meer dan alleen het uitbannen van sociale problematiek. Hieraan lag ten grondslag dat Noren hun eigen ras dienden te beschermen.¹¹⁶

In Denemarken speelt ras op een andere manier een rol; hier ontbreekt een duidelijke etnische minderheid, zoals in Noorwegen en Zweden. Echter, rasbiologie krijgt grote aandacht. Ook in Denemarken werden wetenschappelijke instituten, die zich bezighielden met rassenhygiëne en erfelijkheid, opgericht.¹¹⁷ Zoals in Zweden en Noorwegen, leefde de sterke overtuiging dat het *Noordische* ras superieur was.

In de praktijk waren in Scandinavië vooral vrouwen het slachtoffer van eugenetica. Van de meer dan zestigduizend mensen die zijn gesteriliseerd in Zweden, was het overgrote gedeelte vrouw. In het Keller instituut op het Deense eilandje Sprogø, dit instituut is ook door van Herwerden genoemd, werden honderden vrouwen, die als seksueel losbandig werden beschouwd, opgenomen.¹¹⁸

In Canada is een vergelijkbaar patroon te zien met Scandinavië; ook hier waren vooral vrouwen, afkomstig uit etnische minderheden, het slachtoffer van eugenetisch beleid. Anders dan in Scandinavië, werden etnische minderheden in Canada gevormd door migranten. In de jaren na de Eerste Wereldoorlog nam het verzet tegen migratie van niet-Britse migranten toe. Mede op basis van eugenetische ideeën is het migratiebeleid vormgegeven en is sociaaleconomische problematiek van migranten gemedicaliseerd.¹¹⁹ Armoede, alcoholisme en analfabetisme werden als erfelijk beschouwd en dus verbonden aan bepaalde etnische groepen. Het meest beruchte gevolg van deze medicalisering was het sterilisatiebeleid. Dit beleid was erop gericht bepaalde maatschappelijke en medische problemen, zoals *hyperseksualiteit* en syfilis, tegen te gaan en uit te

---

¹¹⁶ Jon Røyne Kyllingstad, *Measuring the Master Race: Physical Anthropology in Norway 1890-1945* (Saint Philips 2020) 98-100.

¹¹⁷ State Bent Sigurd Hansen, 'Something Rotten in the State of Denmark: Eugenics and the Ascent of the Welfare', in: Gunnar Broberg en Nils Roll-Hansen eds., *Eugenics and the Welfare State: Norway, Sweden, Denmark, and Finland* (East Lansing) 8-76, aldaar 44.

¹¹⁸ Yagmur Yilmaz, *Eugenics and bodily discipline in the Scandinavian welfare state: a genealogy of gendered othering* (Masterscriptie *Social Studies and Gender*, Lund University 2019).

¹¹⁹ Angus McLaren, *Our Own Master Race: Eugenics in Canada, 1885-1945* (Toronto 1990) 57.

bannen. In Canada is nooit een centraal geregeld eugenetisch beleid geweest, slechts op lokaal niveau zijn eugenetische maatregelen doorgevoerd. De provincies Alberta en British Columbia voerden in de loop van de jaren twintig sterilisatiewetten in.

Tussen 1928 en 1972 zijn in Canada bijna achtentwintighonderd mensen gesteriliseerd. Vrouwen vaker dan mannen en meestal ging het om zeer jonge vrouwen. Mannen kregen eerder de diagnose zwakzinnigheid, wat één van de voorwaarden was voor sterilisatie, desondanks werden vrouwen buiten proportioneel vaak het slachtoffer van sterilisatie.¹²⁰ Net als in Scandinavië was de procedure in principe legaal en in overeenstemming met de patiënt, die op zijn minst ingelicht moest zijn. Echter, in de praktijk kwam hier vaak maar weinig van terecht; veelal werden patiënten niet ingelicht en gaven zij geen toestemming. Canada's bekendste sterilisatie slachtoffer Leilani Muir was verteld dat ze een blindedarmoperatie zou ondergaan. In werkelijkheid werd ze op veertienjarige leeftijd gesteriliseerd. Veel vrouwen ontdekten hun sterilisatie, vaak pas jaren na de ingreep, op het moment zij zelf gezinnen wilden gaan stichten.¹²¹

Ook in de Verenigde Staten speelde gender en etniciteit een centrale rol in eugenetische praktijken. Neem bijvoorbeeld de staat North Carolina; daar zijn tussen 1929 en 1973 in totaal zesenzeventighonderd mensen gesteriliseerd. Van dit aantal was vijfentachtig procent vrouw en is sterilisatie van mannen eind jaren zestig compleet stopgezet. California is de staat waar de meeste mensen zijn gesteriliseerd: twintigduizend in totaal. Gevolgd door North Carolina en Virginia, waar net iets meer dan zeventuizend mensen zijn gesteriliseerd. In California is hetzelfde patroon te herkennen als in North Carolina; in de meeste gevallen waren het arme, slecht geschoolde vrouwen van een etnische minderheid die het slachtoffer waren van eugenetische politiek.¹²² In California gaat het vooral om patiënten van de vele psychiatrische klinieken die de staat kende.

Dit was ook het geval in andere staten in Amerika. Mannen en vrouwen, die verbleven in klinieken voor allerlei psychiatrische aandoeningen, waren veel

---

¹²⁰ Jana Grekul, 'Sterilization in Alberta, 1928 to 1972: Gender Matters', *Canadian Review of Sociology* 45:3 (2008) 247-266, aldaar 249-251.

¹²¹ Richard Cairney, "'Democracy was never intended for degenerates': Alberta's flirtation with Eugenics comes back to haunt it,' *Canadian Medical Association journal* 155:6 (1996) 789-792, 789-791.

¹²² Sheila Jasanoff, *Reframing Rights: Bioconstitutionalism in the Genetic Age* (Cambridge 2011) 29.

vaker het slachtoffer van eugenetica, dan mensen die niet door de staat waren geïnstitutionaliseerd. Hoe meer toezicht de staat op mensen had, des te hoger de kans in aanmerking te komen voor sterilisatie. Men moest een *asexualization* behandeling ondergaan, aldus het officiële statuut voor sterilisatie in North Carolina.¹²³ Overigens, patiënten hoefden helemaal geen psychiatrische of medische aandoening te hebben, om verplicht te moeten leven in een psychische-inrichting. Neem bijvoorbeeld de Amerikaanse Carrie Buck; de aangeklaagde vrouw in de beruchte zaak *Buck v. Bell*, een zaak waarin het Amerikaanse hoogerechtshof besloot dat sterilisatie legaal was. Zij werd opgenomen in een kliniek, omdat haar moeder zich seksueel immoreel zou hebben gedragen én omdat ze syfilis zou hebben. Toen haar moeder is gesteriliseerd, is Carrie maar meteen meegenomen in dezelfde ingreep. Er was geen enkel bewijs dat zij hetzelfde gedrag vertoonde als haar moeder, bovendien was Carrie pas veertien jaar. Zij was al schuldig, puur door associatie. Carrie heeft overigens een normaal leven, buiten de klinieken, kunnen leiden.¹²⁴

Zoals in Canada ging het vaak om zeer jonge vrouwen en meisjes. In de sterilisatiewet is geen minimumleeftijd genoemd vanaf wanneer de ingreep legaal was.¹²⁵ De sociaaleconomische achtergrond van de vrouwen was in haast alle gevallen hetzelfde; arm, slechte scholing en behorend tot een etnische minderheid.¹²⁶

Wat zien we wanneer we de Nederlandse situatie vergelijken met de internationale? Allereerst het gebrek aan succes van eugenetica in Nederland. In andere landen was sprake van beduidend meer wetenschappelijke aandacht voor eugenetica; in alle bovengenoemde landen is eugenetica onderdeel geweest van hun volksgezondheidsbeleid in de jaren twintig en dertig. Gender speelde een belangrijke rol in het eugenetische discours in andere landen, maar niet in Nederland. Hier bleven theoretische besprekingen en veronderstelde beleidsplannen onduidelijk over de rol van gender. Tot slot, in het buitenland zijn specifieke etnische groepen altijd over proportioneel vertegenwoordigd in statistieken over sterilisatie. Dit komt omdat het in Nederland, binnen haar

---

¹²³ R. Eugene Brown, *Eugenical Sterilization In North Carolina Purpose, Statutory Provisions, Forms and Procedure* (1938), 14.

¹²⁴ Paul A. Lombardo, 'Facing Carrie Buck', *The Hastings Center Report* 33:2 (2003) 14-17, aldaar 14-15.

¹²⁵ Johanna Schoen, *Choice and Coercion: Birth Control, Sterilization, and Abortion in Public Health and Welfare* (Chapel Hill 2005) 119.

¹²⁶ Jennifer Nelson, *Women of Color and The Reproductive Rights Movement* (New York 2005) 66.

landsgrenzen, simpelweg ontbrak aan dit soort minderheden. Het ontbreken van deze etnische component is medeverantwoordelijk voor de beperkte ontwikkeling van Nederlandse eugenetica.

Hoofdstuk 3: Voor- en tegenstanders van eugenetica

Populariteit

Eerst wil ik kort stilstaan bij de populariteitskwestie van eugenetica; was eugenetica daadwerkelijk een randverschijnsel of ligt het complexer? Historicus Hans Pols karakteriseert de populariteit van eugenetica in Nederland in de *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* als volgt:

'Eugenics has never held broad appeal in the Netherlands. It was advocated by a small group of intellectuals but never captured the interest of elite scientists, the medical profession, leading advocates of the movement for social and hygienic reform, or the general public.'¹²⁷

Mijns inziens is dit deels een misvatting. De situatie waarin eugenetica zich tijdens de jaren twintig en dertig in bevond, verschilt van de karakterisering van Pols. Noordman laat in zijn boek, waar Pols overigens veelvuldig gebruik van maakt, zien dat eugenetica weldegelijk op steun kon rekenen van een deel van de topwetenschappers in Nederland. Steinmetz bijvoorbeeld; hoewel in de vergetelheid geraakt, komt tot dusver in aanmerking als grondlegger van de sociologie als wetenschapstak in Nederland. Ook Gerard Heymans, die ik kort heb besproken en uitgebreider terugkomt bij Noordman, is een belangrijk wetenschapper. Hij is één van de grondleggers van de psychologie in Nederland. Zijn zij geen onderdeel van de *elite scientists*? Ik denk van wel; de claim van Pols is wat mij betreft toe aan relativering. Niet iedere topwetenschapper hield zich met eugenetica bezig. Maar in ieder geval was een deel van de Nederlandse topwetenschappers, tijdens interbellum, weldegelijk in de ban van eugenetica.

De claim dat medische professionals en pleitbezorgers van sociale hervorming over het algemeen niet geïnteresseerd waren in eugenetica is overtuigender. Hoewel van Herwerden, Frets en Sanders alle drie arts waren, bleef aandacht voor eugenetica uit de medische wereld beperkt. De pleitbezorgers van sociale hervorming waren meer geïnteresseerd in psychohygiëne en werkloosheidsbestrijding dan in eugenetica. Niettemin is het laatste deel van het bovengenoemde citaat onjuist. In de publieke sfeer bestond

---

¹²⁷ Pols, 'Eugenics in the Netherlands, 348.

weldegelijk substantiële aandacht voor eugenetica. Deze aandacht was zowel positief als negatief, maar we moeten niet vergeten, negatieve aandacht is ook aandacht. De verklaring van de substantiële aandacht volgt ten eerste uit de kwantitatieve gegevens; tussen 1919 en 1939 zijn honderden artikelen verschenen waar het op één of andere manier ging over eugenetica. Alleen al in deze periode zijn 234 artikelen met de term 'eugenetica' verschenen, tegenover amper veertig in de jaren vijftig. Dit komt onder andere omdat, na de Tweede Wereldoorlog, een taboe rustte op eugenetica. Hetgeen een daling in de interesse teweegbracht. Het interbellum was daarom beslist een periode met aanzienlijke aandacht voor eugenetica.

Niet alleen de kwantiteit van de berichtenstroom geeft de populariteit van eugenetica weer, ook de kwaliteit van de berichten laat dit zien; niet alleen grote landelijke dagbladen berichtten over eugenetica, ook kleine regionale kranten.¹²⁸ Dit laat zien dat eugenetica geen onderwerp was exclusief voor de stedelijke bevolking, maar ook voor de landelijke. Het soort berichten is ook divers; van gepubliceerde symposia tot korte boekaankondigingen. Tot slot, de kranten van alle maatschappelijke zuilen berichtten over eugenetica; *De Tijd* voor katholieken, voor protestanten *De Standaard*, socialisten lazen *De Voorwaarts* en dan nog *Het Algemeen Handelsblad* voor liberalen. Al deze kranten berichtten op één of andere manier over ontwikkelingen rondom eugenetica. Hieruit volgt de logische gevolgstrekking, dat eugenetica een onderwerp was, waar niet slechts één bepaalde maatschappelijke stroming zich mee bezig hield.

De veronderstelling dat het algemene publiek, *general public*, ongeïnteresseerd was in eugenetica, is toe aan bijstelling. Dat in Nederland eugenetica nooit onderdeel is geweest van het volksgezondheidsbeleid, betekent nog niet dat er geen aandacht voor was.

[Reeds gegeven verklaringen voor het falen van eugenetica](#)

Zoals eerder terugkwam, hebben zowel Jan Noordman als Leo Lucassen verklaringen gegeven voor het gebrek aan populariteit van eugenetica. Ik bespreek beide verklaringen kort.

Noordman geeft een breed scala aan verklaringen, die allemaal min of meer samenhangen met zijn hoofdconclusie; de confessionele politiek in

---

¹²⁸ Zie bijvoorbeeld: 'Geestelijke Volksgezondheid', *Zutphensche courant* (2 juni 1924)/ 'Comité Internationaal voor het leven in het Gezin', *De Maasbode* (22 november 1927).

Nederland was te dominant.¹²⁹ Kenmerkend voor het Nederlandse interbellum is het personalisme; een religieus-filosofische stroming die het belang van de persoon vooropstelt. Respect en liefde voor personen is de norm en niet het gebruik van personen. Dit idee druist fundamenteel in tegen eugenetica, die mensen reduceert tot sociaal-biologische factoren. Voor eugenetici ging leven om kracht en succesvolle voortplanting, terwijl de christelijke intelligentsia juist het innerlijke leven benadrukt. De katholieke kerk verwees in haar afwijzing, nadrukkelijk en voortdurend naar Thomas van Aquino, aldus Noordman. Hij stelde in zijn geschrift *Summa Theologiae* dat een onvolwaardig bestaan beter was, dan niet bestaan.¹³⁰

De aversie van maatschappelijk confessionele groepen, zoals de katholieke kerk en protestantse gemeenschappen, tegen anticonceptie en geboortebeperking was te groot. Omdat geboortebeperking voor eugenetici een belangrijk speerpunt was, leidde dit binnen de confessionele politiek tot geringe steun voor eugenetica. Huwelijk, gezin en seksuele moraal zijn onderwerpen waar, zowel protestanten als katholieken, reeds een uitgebreid theologisch normen- en waarden patroon voor hadden ontwikkeld. Deze normen en waarden dienen niet onderhevig te zijn aan verandering en aan modernisering. Modernisering is een sleutelwoord voor confessionele tegenstand. Noordman zegt hierover:

'De strijd om eugenetica was in zekere zin ook een vorm van 'strijd tegen moderniteit' en in dit opzicht waren de verzuilers, om met Stuurman te spreken, anti-modern.'¹³¹

Siep Stuurman is historicus en hoogleraar, die onder andere schrijft over de relatie tussen verzuiling en moderniteit.¹³² De verzuiling staat volgens Noordman centraal in de verklaring van het falen van de Nederlandse eugenetische beweging. De maatschappelijke kracht van de confessionele zuilen, die de politiek in Nederland uiteraard oversteeg, maakte het lastig, vrijwel onmogelijk,

---

¹²⁹ Noordman, *Om de Kwaliteit van het Nageslacht*, 260-263.

¹³⁰ Ibidem, 260.

¹³¹ Ibidem, 266.

¹³² Zie bijvoorbeeld: Siep Stuurman, 'De Nederlandse Staat tussen verzuiling en moderniteit' in F. van Besouw eds., *Balans en Perspectief – Visies op de geschiedwetenschap in Nederland* (Groningen 1987) 263-285.

om een atypisch beleid uit te voeren, laat staan een beleid dat indruist tegen de heersende christelijke moraal.

Hierbij wil ik specifiek de pauselijke bul *Casti connubii* nog noemen. Dit decreet maakte de katholieke oppositie tegen eugenetica officieel. Echter, dit pauselijke decreet is voornamelijk een signaal tégen moderniteit en wetenschappelijke autoriteit.¹³³

Lucassen heeft een andere benadering dan Noordman; in plaats van te kijken naar tegenstanders van eugenetica onderzoekt hij de rol van potentiële voorstanders.¹³⁴ In Europese context zijn dit vooral sociaaldemocraten. Lucassen wijst op het feit dat landen, waarin ten tijde van het interbellum, sociaaldemocraten aan de macht zijn, ook eugenetica sterk aanwezig was. Zweden, Zwitserland en Noorwegen, landen waar eugenetica het meeste succes had, waren tevens landen waar sociaaldemocratie het meest succesvol was. Sociaaldemocraten zagen de verzorgingsstaat als *communitarian-organic*. Met andere woorden; een samenleving is organisch en werkt op voorwaarde dat iedereen samenwerkt. Het beleid was geënt op de gedachte dat mensen een productief bestaan moeten leiden; iedereen moet zijn of haar steentje bijdragen aan het geheel. Onproductieve groepen zijn dan ook onwenselijk.

Lucassen vervolgt zijn betoog door te stellen dat, gedurende het interbellum, de linkerflank van de Nederlandse politiek veel zwakker was in vergelijking met andere landen. Bij de verkiezingen van 1929 haalden de sociaaldemocraten ongeveer een vierde van het aantal stemmen. Dit percentage lag in Scandinavië hoger; in de late jaren twintig haalden sociaaldemocraten in Noorwegen en Zweden beiden ongeveer 37 procent van de stemmen en in Denemarken net iets meer, ongeveer 42 procent. Nederlandse sociaaldemocraten werden alsnog tweede bij de landelijke verkiezingen. Echter, deze tweede plaats leidde niet tot een plaats in de regering; de confessionele partijen vormden een coalitie en sloten de SDAP daarmee uit. Een direct gevolg van deze uitsluiting was, dat sociaaldemocraten geen rol speelden in de ontwikkeling van de verzorgingsstaat, waar volksgezondheid een centraal onderdeel van is. Lucassen noemt verder nog een fenomeen, dat ook bij Noordman terugkomt, en vrij uniek is in Europa; decentralisatie van de zorg. De

---

¹³³ Etienne Lepicard, 'Eugenics and Roman Catholicism an Encyclical Letter in Context: Casti connubii, December 31, 1930', *Science in Context* 11:3-4 (1998) 527-544, aldaar 531.

¹³⁴ Lucassen, 'A Brave New World', 265.

Nederlandse zorginstellingen ontvingen wel centraal geregelde overheidssteun, maar vaak via subsidie. Brabant had katholieke zorginstellingen en Groningen protestante. Dit verstevigde de rol van de confessionele zuil en verzwakte de positie van de sociaaldemocraten, die overigens geen eigen zorginstellingen hadden. Lucassen stelt verder dat Nederlandse sociaaldemocraten een andere visie hadden op de samenstelling van de maatschappij; waar niet-Nederlandse sociaaldemocraten de maatschappij vooral in biologische termen beschreven, lag in Nederland meer focus op termen omtrent klasse. Beleid omtrent *onmaatschappelijken* had om die reden een meer educatieve aard, zoals bijvoorbeeld de oprichting van woonscholen, dan een biologische aard, aldus Lucassen.¹³⁵

Voor het gemak voeg ik de twee verklaringen, die hierboven beschreven zijn, bij elkaar; deze noem ik de Noordman-Lucassen these. Hiermee bedoel ik dat de sterke positie van de confessionele zuil én de relatieve zwakke positie van de sociaaldemocraten, leidden tot het falen van de Nederlandse eugenetische beweging.

Verzuilde media

Noordman en Lucassen gebruiken beiden vrijwel geen krantenartikelen in hun onderzoek. Daarom stel ik de vraag; hoe verhouden hun verklaringen zich tot de publieke sfeer? Dit doe ik door te kijken naar vier dominante politiek maatschappelijke stromingen tijdens het interbellum; katholieken, protestanten, sociaaldemocraten en liberalen. Deze stromingen zijn niet statisch en hebben een zekere mate van overlapping; een liberaal kan immer ook protestants of katholiek zijn. Echter, de analyse laat zien dat alle stromingen een eigen mening en insteek hebben wanneer het gaat om eugenetica. Zodoende dat dit onderscheid in deze context relevant is.

Katholiek

Grote katholieke kranten van Nederland gedurende het interbellum waren bijvoorbeeld *De Tijd*, *Het Centrum* en de *Tilburgsche Courant*.¹³⁶ In de periode van het interbellum publiceerden deze kranten gezamenlijk twintig artikelen over

---

¹³⁵ Ibidem, 291-293.

¹³⁶ Huub Wijfjes, Gerrit Voerman en Patrick Bos, 'Meten van verzuilde politiek in media Een digitale benadering van katholieke en sociaaldemocratische dagbladen, 1918-1967', *Low Countries Historical Review* 135:3 (2021) 61-91, aldaar 75.

eugenetica en vierenzeventig over eugenese. De krant, die hier verreweg de meeste artikelen over publiceerde, was *De Tijd*; een aandeel van iets meer dan tweeënnegentig procent.

Over het algemeen was men uiterst negatief over de praktische kant van eugenetica. In 1931 verscheen een artikel in *De Tijd* met als titel *Over Eugenese – Het Christelijk huwelijk*. In dit artikel werd van leer getrokken tegen eugenetica; de schrijver ziet eugenetica als een *uiterst gevaarlijke tendens*, en dat deze is ingegeven door onchristelijk seculier humanisme.¹³⁷ Dit laat meteen zien dat kritiek op eugenetica niet op zichzelf staat, zoals in de eerdergenoemde pauselijke bul. Het artikel gaat verder en stelt dat mensen, die naar alle waarschijnlijkheid *slecht gebrekkige kinderen verwachten*, ook het morele recht hebben om te trouwen. De schrijver voegt wel toe dat het huwelijk, voor dit soort mensen, ontraadt dient te worden. Echter, het *huisgezin* is belangrijker dan de staat en daarom kan deze ontrading niet verplicht zijn. Een ander artikel, gepubliceerd in 1932, ademt hetzelfde sentiment; de schrijver heeft het over *moderne heidensche humanisterij* die mensen *beesterlijker* wil maken dan dat zij in werkelijkheid zijn.¹³⁸ Voor de theologische uitleg doet de schrijver een beroep op een encycliek, *Casti connubii*, van de paus. Bij beide artikelen is de theologische redenering identiek. Noordman gaf al aan dat katholieken, alsook protestanten, eugenetica beschouwen als een aanval op het christelijke gezin. In 1922 verschijnt in *De Tijd* een artikel van de buitenlandscorrespondent in Engeland, die reageert op de staat van de Engelse arbeider. De schrijver verwerpt zowel kapitalisme als socialisme, maar noemt het bestaan van Engelse arbeiders alsnog *staatslavernij*. Volgens de schrijver bestaat te weinig eerbied voor de mens. Hier komt dan bij dat de Britse minister van volksgezondheid, door middel van eugenetica (in het artikel *eugenese*) en neomalthusianisme, erop uit is om *het gezinsleven te vernietigen*, aldus de auteur.¹³⁹

De reactie op de eugenetische praktijk, en dan vooral de fel veroordeelde geboortebeperking, verdoezelen allicht het feit dat men vrij positief was over eugenetica als wetenschap. In een artikel, verschenen in *De Tijd* als reactie op de Duitse sterilisatiewet uit 1933, komt duidelijk de afweging tussen geloof en eugenetica naar voren; bijvoorbeeld dat onderzoek naar erfelijkheidsverbetering

---

¹³⁷ 'Over Eugenese – Het Christelijk huwelijk', *De Tijd* (16 december 1931).

¹³⁸ 'In de Apenkooi – Van het bevolkingsvraagstuk', *De Tijd* (3 juni 1932).

¹³⁹ 'Gemengde berichten – Staatslavernij', *De Tijd* (23 juni 1922).

op zichzelf geoorloofd is. Eugenetisch onderzoek valt immers niet onder de veroordeling van de paus in zijn uitgevaardigde bul, aldus het artikel die de katholieke Duitse eugeneticus Hermann Muckermann hiervoor citeert. Eugenetica is pas een probleem als het een praktische invulling dreigt te krijgen, zoals in Duitsland.¹⁴⁰ De katholieke pers verwerpt eugenetische, al dan niet voorgestelde, wetgeving zonder uitzondering. Deze verwerping heeft een hyperbolisch karakter, zoals de cursieve citaten hierboven laten zien.

In eerdergenoemde artikelen uit *De Tijd* vermelden beide auteurs dat zij niet tegen *ontrading* van bepaalde huwelijken zijn, echter dat deze ontrading niet geïstitutionaliseerd mag zijn. In de Tilburgsche courant staat in een uitgebreid artikel over een lezing van professor W. J. M Koenzaadt over het gezin en de katholieke kerk. Koenzaadt stelt dat eugenetica slechts *gematigd en voorzichtig* van toepassing zou kunnen zijn op het katholieke gezin.¹⁴¹ Zijn verwoording hiervoor is echter breed, hij stelt dat:

‘...slechts in zooverre namelijk als het wel geboren voor ons een hulpmiddel kan wezen om des te beter ons eeuwige einddoel te bereiken.’¹⁴²

Eeuwige einddoel is hier uiteraard een christelijke interpretatie en niettemin geen verwerping van eugenetica in haar totaliteit.¹⁴³ Het vormt wel degelijk een moreel legitiem selectiemiddel; verbetering van mensen door middel van gewenste voortplanting is niet in de kiem niet gesmoord. Echter, deze maatregelen dienen op geen enkele manier een officiële of legale status te krijgen. Het gezin hoeft zich niets aan te trekken van de staat.

Protestant

De grote protestantse kranten die tijdens het interbellum verschenen; *De Standaard*, *de Middelburgsche Courant* en het *Friesch dagblad*. De protestantse media waren aanmerkelijk kariger in publicaties over eugenetica. Gedurende het interbellum zijn vierenzestig artikelen verschenen over eugenetica of eugeneses.

---

¹⁴⁰ ‘De Sterilisatiewet – Moreel Geoorloofd?’, *De Tijd* (29 juli 1933).

¹⁴¹ ‘Vijfde Algemene Katholiekendag’, *Tilburgsche courant* (27 juli 1931).

¹⁴² Ibidem.

¹⁴³ Zie bijvoorbeeld ook: ‘De nationale gedachte’, *De Tijd* (18 november 1933)/ ‘Geneeskundig onderzoek vóór het huwelijk’, *De Tijd* (7 mei 1934).

Net als bij de katholieke pers, is ook hier één krant dominant; *De Standaard*, voor tweeëntachtig procent van het totale aantal artikelen.

Zoals bij de katholieke pers is de houding van de protestante pers ten opzichte van eugenetische praktijk negatief. In een artikel dat verscheen in *De Standaard* met als titel *Om de bewaring van het pand*, haalt de auteur hard uit naar eugenetica; hij heeft het over *menselijke afdwaling* en stelt dat wanneer men de *Goddelijke ordinantiën den rug toekeert* eugenetica het resultaat is.¹⁴⁴ Eugenetica is onverenigbaar met de christelijke moraal, aldus de auteur. Ook hier staat de kritiek niet op zichzelf, andere facetten van moderniteit krijgen ook een veeg uit de pan. Zo verzet de schrijver zich tegen *propaganda voor de erkenning van de homoseksuele gemeenschap* alsook tegen de revolutie in Rusland en tegen socialisme in het algemeen. Een fascinerende mix. In een later verschenen artikel, verwerpt een groep protestante wetenschappers en rechtsgeleerden, waaronder Jan Donner, grootvader van Piet Hein Donner, de eugenetische praktijk. Mensen hebben niet het recht, zelfs als toestemming is verleend, andere mensen letsel in de vorm van castratie en sterilisatie aan te doen. Degeneratie van de cultuur, die aan de gang is volgens de heren uit het artikel, heiligt niet de middelen voorgesteld door eugenetici.¹⁴⁵ Sterker nog, degeneratie kan ook leiden tot nieuwe inzichten; tal van kunstenaars lijden aan psychische aandoeningen en Columbus ontdekte Amerika louter door zijn persoonlijke paranoia, aldus het artikel. Er moet een andere benadering zijn voor probleemstellingen en bijbehorende praktische oplossingen geopperd door eugenetici. In het artikel staat over deze benadering:

‘De strijd tegen de degeneratie zal het protestantisme moeten voeren door het opscherpen van het verantwoordelijkheidsbesef. Door de verbeterde verpleging in inrichtingen. Door de barmhartigheid, doch bovenal door de versteviging der gezinsbanden.’¹⁴⁶

Met andere woorden, de oplossing van maatschappelijke problematiek is (her)oriëntatie van de protestante deugdelijkheid. Wetenschap, aldus het artikel, kan hooguit een adviserende rol in dit alles spelen. Het oordeel, op basis van de christelijk protestante ethiek, is om die reden negatief.

---

¹⁴⁴ ‘Om de bewaring van het pand’, *De standaard* (23 april 1925).

¹⁴⁵ ‘Christendom en Eugenetiek’, *De standaard* (21 maart 1935).

¹⁴⁶ Ibidem.

Ook *De Standaard* berichtte niet alleen maar negatief over eugenetica. Zo is een korte bespreking gepubliceerd over een plan van de *Vereniging voor Sexueel Hygiëne* om iedereen, die in ondertrouw is, een medisch boek te geven. In dit boek staat onder andere een hoofdstuk van van Herwerden, alsook informatie over *Geneeskundig onderzoek vóór het huwelijk*.¹⁴⁷ De krant reageert hier nauwelijks op en dat is vrij apart gezien de hyperbolische reactie op eugenetica in andere artikelen. Dit laat zien, net als bij katholieken, dat in partnerselectie eugenetica best een rol van spelen, maar alleen informatief en niet wettelijk.

Kritiek van protestanten is een verwerping van moderniteit in het algemeen. Het behoud van christelijk burgerlijk regime en het primaat van de eigen geloofsstroming, ongeacht of deze hervormd christelijk of rooms-katholiek is, vormt het belangrijkste argument. De kerk dient de belangrijkste en enige autoriteit te zijn binnen het morele en culturele leven. Wetenschap, en met name eugenetica, dienen zich hier niet mee te bemoeien. Het is belangrijk te vermelden dat kritiek op eugenetica vaak deel is van bredere kritiek; socialisme, humanisme, veranderd seksueel moraal en angst voor ontkerkelijking staan in dezelfde tekst als eugenetica. De reden van het verzet, zoals te lezen in de confessionele kranten, is het verwerpen van moderniteit. Waarbij is op te merken dat het protestantse discours een sterker reactionair karakter heeft, dan het katholieke discours. De kritiek gaat niet over empathie voor sociaal zwakkere groepen of emancipatie van gehandicapten, de nadruk ligt op afwijzing van verwetenschappelijking van het sociale leven.

Sociaaldemocraten

Grote kranten gelieerd aan de sociaaldemocratie tijdens het interbellum zijn onder andere *Het Volk*, *Voorwaarts*, en het *Utrechts Volksblad*. In totaal zijn in de periode 1919 tot 1939 eenenvijftig artikelen verschenen die op één of andere manier over eugenetica of eugenese gaan. Net als bij de vorige twee zuilen heeft één krant de overhand in het totaal. Dat is bij de sociaaldemocraten *Het Volk*, na de oorlog *Het Vrije Volk*. Deze krant heeft een aandeel van vijfenzeventig procent in de berichtgeving.

---

¹⁴⁷ 'Ned. Gezinsboek', *De standaard* (10 september 1934).

Aansluitend op de these van Lucassen is inderdaad enthousiasme te zien in de sociaaldemocratische kranten. Dit blijkt bijvoorbeeld uit steun voor het zogeheten *persoonsboek*; een boek waarin allerlei medische gegevens over je voorouders zijn gedocumenteerd, met als doel het nageslacht te kunnen verbeteren. Op deze manier ontstaat inzicht in erfelijke aandoeningen en ligt een betere partnerkeuze voor de hand. In 1929 staat in *Het Volk* een uitgebreid artikel over wat het *persoonsboek* is en de relatie tot eugenetica.¹⁴⁸ Het boek heeft als doelstelling betere en gezondere kinderen op de wereld te zetten. Om dit te bereiken, is inzicht in de ontwikkeling van het kind nodig. Dit boek, aldus de auteur, dient ervoor om ouders hun belangrijkste wens in vervulling te laten; *hun kinderen gelukkig zien*.¹⁴⁹ De schrijver stelt alleen vraagtekens bij de haalbaarheid van het boek; hij geeft zelf aan dat voor de meeste mensen de vragen onmogelijk zijn te beantwoorden. Hij gunt niettemin de bedenkers van dit idee al het succes en is verder niet kritisch over eugenetica. De eerdergenoemde Jacob Sanders reageert in de *Voorwaarts* ook enthousiast op het *persoonsboek*.¹⁵⁰ Hij stelt dat iedereen die de overtuiging heeft dat wetenschap tot vooruitgang leidt, dit boek moet aanschaffen. De lastige vragen, waar in het vorige artikel kritiek op was, kunnen met behulp van G. Frets, de eerdergenoemde arts in het Maasoord Ziekenhuis, alsnog beantwoord worden volgens de auteur. In de sociaaldemocratische pers verscheen geen enkel negatief artikel over het *persoonsboek*.

Steun voor eugenetica blijkt ook uit andere artikelen. In 1924 verscheen in *Het Volk* een artikel met de titel *De eugeneese en de alcohol*. Dit artikel is zuiver pro-eugenetica. De schrijver stelt dat het onwenselijk is voor bepaalde mensen, in dit geval alcoholisten, zich voort te planten. Huwelijken moeten in dit geval ontraden worden en soms zelfs verboden. Dit zou de bevolking in zijn geheel ten goede komen. Als voorbeeld noemt de schrijver het succes van eugenetica in Amerika. De auteur parafraseert de Amerikaan Paul Popenoe, een bekend eugeneticus en grondlegger van *marriage counseling*. Hij stelt dat het aantal mensen met een geestesziekte in Amerika sterk is afgenomen en dat *tal van antisociale handelingen hierdoor zijn voorkomen*. Over minderwaardige groepen in de samenleving schrijft hij:

---

¹⁴⁸ 'Erfelijkheidsvraagstuk in de praktijk', *Het volk* (11 december 1929).

¹⁴⁹ Ibidem.

¹⁵⁰ Jacob Sanders, 'Het Personenboek', *Voorwaarts* (12 november 1930).

'Er zijn minderwaardige families, die bordeel, gevangenis, armhuis bevolken en in den tuin der samenleving als ongedierte zijn, families, die bij den drank hun geluk zoeken en in den kroeg hun thuis, maar men ziet zelden, dat zulke families uitsterven. Dikwijls hebben zo zelfs een talrijk nageslacht, dat ook in allerlei opzichten zedelijk defekt en aan den alcohol verslaafd is.'¹⁵¹

Deze redenering is sprekend voor eugenetisch denken. Elke samenleving heeft ongewenste groepen en deze moeten, zo veel als mogelijk, onderhevig zijn aan controle en verdunning. Deze gedachte komt ook terug in een stuk in de *Voorwaarts*, gepubliceerd in 1926. Weliswaar met een heel ander taalgebruik; termen als defecten en ongedierte komen niet terug in de tekst, echter de boodschap blijft hetzelfde; sommige mensen dienen zich niet voort te planten. In het artikel komt eerst de situatie in het buitenland aan de orde. De schrijver noemt het aantal krankzinnigen en instituten, alsook de kosten van deze specifieke zorg in de Verenigde Staten. Ook de beroemde Jukes familie is van belang in de argumentatie in het artikel; de schrijver laat zien hoeveel een probleemfamilie door de jaren heen aan gemeenschapsgeld kost, zonder dat verbetering is te zien. Tenslotte bespreekt de schrijver de Nederlandse situatie en waarschuwt dat ook hier dit soort probleemgezinnen voorkomen. Eugenetica is de enige juiste maatregel, simpelweg omdat dit soort gezinnen zich niet voort zouden mogen planten, aldus de schrijver. Hij geeft als oplossing bepaalde groepen mensen op te sluiten in klinieken. Het liefst op een eiland, allicht een verwijzing naar de Deense situatie Sprogø. Op deze manier zijn chirurgische ingrepen niet nodig en kan het resultaat alsnog positief zijn. Opsluiting en uitsluiting staan hoger op de verlanglijst van de auteur dan bijvoorbeeld onderwijs en publieke voorlichting.¹⁵²

Eugenetica komt niet alleen positief terug in de sociaaldemocratische media, er is ook kritiek. Zoals ik eerder aangaf, bestond er gezonde twijfel over de haalbaarheid van het *persoonsboek*. In een artikel in het *Utrechts volksblad* staat een kritische bespreking van het boek van eerdergenoemde arts J. E. Schulte. Schulte simplificeert volgens de auteur het sociale leven te veel, is te

---

¹⁵¹ 'Drankbestrijding', *Het volk* (5 mei 1924).

¹⁵² 'Medische Kroniek', *Voorwaarts* (18 november 1926).

gefocust op erfelijke factoren en vergeet daardoor de rest.¹⁵³ In de *Voorwaarts* verschijnt een 1927 een duidelijk technisch artikel met argumenten tegen eugenetica en genetisch determinisme in het algemeen. Het doel van de auteur is de importantie van omgeving of milieu te benadrukken. Dit omdat volgens hem de aandacht van eugenetici te veel is komen te liggen bij het genotype en hierdoor het fenotype is genegeerd. Als voorbeeld noemt hij bijen; werkbijen en koninginnenbijen hebben exact hetzelfde genotype, echter doordat koninginnenbijen in een ander omgeving zijn geplaatst, zijn toch twee fundamenteel andere insecten te onderscheiden.¹⁵⁴ In *Het Volk* verschijnt in 1933 een boekbespreking van de Duister Walther Darré. Hij werd later rijksminister voor landbouw in Nazi Duitsland, maar is ten tijde van dit stuk nog landbouwkundige en parlamentslid. De schrijver verzet zich hevig tegen de eugenetica van Darré. Dit terwijl de auteur zelf aanhanger is van eugenetica en ook van castratie en sterilisatie waar nodig.¹⁵⁵ Over Darré en zijn kompanen staat in het artikel het volgende:

'De absurde en gevaarlijke, de wanstaltige consequenties welke getrokken worden door Darré en zijn vrienden — ze zijn zodanig, dat met recht van een bijna sadistische caricatuur van de rassenhygiëne gesproken mag worden.'¹⁵⁶

De sociaaldemocraten waren het absoluut niet eens met het eugenetische beleid in Duitsland onder Hitler.

Al met al zijn sociaaldemocraten belangrijke pleitbezorgers voor eugenetica in Nederland. Deze steun is niet onverdeeld; er is wel degelijk kritiek op eugenetica en zeker in Duitsland. De nadruk van sociaaldemocratische media ligt vooral op wetenschap en maatschappelijke verbetering. Lucassen stelde dat Nederlandse sociaaldemocraten meer in termen van klasse praten en niet in biologische termen. Voor het krantendiscours is dit niet helemaal correct. De voorbeelden hierboven genoemd, laten zien dat de maatschappij weldegelijk in biologische termen beschreven is. De claim dat sociaaldemocraten in Nederland

---

¹⁵³ 'Over erfelijkheid en eugenetiek', *Utrechts volksblad* (8 februari 1939).

¹⁵⁴ 'Medische kroniek', *Voorwaarts* (16 september 1927).

¹⁵⁵ 'Caricatuur van rassenhygiëne', *Het volk* (16 oktober 1935).

¹⁵⁶ *Ibidem*.

niet de overtuiging hadden dat de samenleving *communitarian-organic* was, houdt dan ook geen stand als we de publieke sfeer in achtting nemen.

Liberale media

Ten tijde van het interbellum verschenen in de liberale media honderdvijfenzeventig artikelen over eugenetica. Dit is het hoogste aantal van de vier besproken zuilen. Dit aantal onderschrijft mijn bevinding dat eugenetica veel centraler stond in de Nederlandse publieke sfeer, dan aanvankelijk is gedacht. Grote liberale kranten ten tijde van het interbellum zijn; *het Algemeen Handelsblad*, *Het Vaderland*, de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en de *Arnhemsche Courant*. De hoeveelheid berichten is gelijkmatiger verdeeld over de verschillende kranten dan bij de andere zuilen. Wel hebben *het Algemeen Handelsblad* en *Het Vaderland*, elk met zo'n zevenendertig procent, de overhand.

Zoals het aantal berichten al doet vermoeden, doen de door mij geselecteerde kranten het meest uitgebreid verslag over eugenetica. Zo is er verslag gedaan van elke internationale eugenetische conferentie tijdens het interbellum.¹⁵⁷ Dit gebeurde niet, of slechts gedeeltelijk, bij de andere besproken kranten. Ook is er meer aandacht voor boekbesprekingen over boeken die eugenetica als onderwerp hebben. Wat verder nog opvalt in de berichtgeving is de aandacht voor buitenlands eugenetisch onderzoek.¹⁵⁸ Ook dit is een onderdeel waar relatief weinig aandacht voor was in de media van andere zuilen.

Over het algemeen is de berichtgeving over eugenetica positief tot zeer positief. Echter, de nadruk ligt vooral op eugenetica als wetenschap. De eugenetische praktijk blijft veelal een lastig onderwerp, een onderwerp dat vooral op de lange baan werd geschoven. Eugenetica heeft potentie, maar alleen als éérst meer wetenschappelijk onderzoek is gedaan. In 1923 verscheen in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* een artikel waarin deze afweging goed naar voren komt; de auteur van het artikel begint met een beschrijving over wat eugenetica is, om voorts de lezer te herinneren aan het feit dat in de veehouderij eugenetica al veel langer van toepassing is.¹⁵⁹ Daarna haalt de schrijver de

---

¹⁵⁷ Zie bijvoorbeeld: 'Eugenetische Conferentie te Milaan', *Algemeen Handelsblad* (29 september 1924) en 'Beorganiseerd onderzoek naar verspreiding van erfelijke eigenschappen', *Algemeen Handelsblad* (23 september 1923).

¹⁵⁸ Zie bijvoorbeeld: 'Eugenetisch Onderzoek In Tsjecho-Slowakije', *Algemeen Handelsblad* (22 februari 1927). / 'De Eugenetica in de Verenigde Staten', *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (1 april 1924).

¹⁵⁹ 'Bevolking, bezuiniging en biologie', *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (8 mei 1923).

internationale situatie aan met de geschiedenis van de Jukes en de Kallikak families. Deze families zijn in eugenetische kringen beroemd door hun veronderstelde geschiedenis van misdaad, werkeloosheid en onmaatschappelijkheid. De kern van deze 'familiegeschiedenissen' was dat sommige mensen de maatschappij veel meer kostten, dan zij zelf inbrachten, alsmede dat maatschappelijke problematiek erfelijk was. Juist die erfelijkheid wil de auteur onderzoeken. Hij wil dat ook in Nederland genealogisch onderzoek wordt gedaan naar probleemfamilies. Over sterilisatiebeleid in verschillende Amerikaanse staten is de auteur minder positief. Dit is te rigoureuus, in eerste plaats door de morele tegenargumenten, maar ook door wetenschappelijke argumenten. De schrijver benoemt het verschil tussen dominante en recessieve erfelijke factoren. Het artikel besteedt meer aandacht aan de wetenschappelijke dimensie van eugenetica, dan aan de praktische kant. Deze aandacht voor wetenschap komt ook terug in een artikel uit 1924, gepubliceerd in de *Nieuwe Rotterdamse Courant*. Het artikel is een bespreking van een boek geschreven door de Amerikaanse eugeneticus Lothrop Stoddard. Het artikel stelt dat niet alle mensen gelijk zijn, net als dat niet alle dieren gelijk zijn; een slingerplant is immers geen eik, aldus de auteur. Over verschillen tussen mensen stelt de auteur het volgende:

'Alle mensen zwemmen, boksen, schaken, zingen, denken, dichten en schilderen niet even goed. Men spreekt van klassenstrijd en wil de klassen weg hebben. Toch niet in het edele schaakspel of in de gelederen dor voetballers? Alle leiders, alle kampioenen zijn levende bewijzen tegen de juistheid van genoemde stelling.'¹⁶⁰

De genoemde stelling waar Stoddard het over heeft, is de socialistische opvatting over gelijkheid. Het moge duidelijk zijn dat eugenetica in deze context dan ook een middel is om socialisme te bestrijden. De maatschappelijke status quo is daarom te herleiden tot simpele wetenschappelijke constatering, aldus de liberale auteur van dit artikel.

Het taalgebruik verschilt sterk van dat van de sociaaldemocratische en confessionele media; technisch jargon gaat boven hyperbolisch taalgebruik dat

---

¹⁶⁰ 'In de Omarming der Slangen', *Nieuwe Rotterdamse Courant* (28 juli 1924).

juist zo sprekend is voor de andere drie zuilen. Dit is terug te zien in de oppositie van eugenetica. Artikelen die tegen eugenetica pleiten, zijn spaarzamer dan die pleiten voor steun aan eugenetica, maar niettemin is het toch aanwezig. Vooral vanaf de machtsovername door Hitler in Duitsland. In het vorige hoofdstuk is dit reeds aan bod gekomen. Zo verscheen in 1935 een artikel in *Het Vaderland* dat degeneratie niet kan leiden tot vooruitgang. Het artikel is impliciet geschreven als reactie op het Duitse eugenetische beleid. De auteur geeft als voorbeeld dat negatieve handelingen, alsnog een positief resultaat kunnen hebben.

Bijvoorbeeld, kanselier Otto von Bismarck dronk grote hoeveelheden alcohol alvorens hij aan veel van zijn beroemde rijksdag speeches begon, aldus de auteur. Verder zijn tal van wetenschappers en kunstenaars succesvol, ondanks het feit dat zij leden aan psychische ziekten.¹⁶¹ Ook wijzen verschillende artikelen erop, dat eugenetica een jonge wetenschap is en dat de resultaten daarom nog niet met volle zekerheid vast te stellen zijn. In 1934 verschijnt in het *Algemeen Handelsblad* een stuk waarin de schrijver vermeldt dat vele beroemde gevallen, die eugenetici aanhalen om hun gelijk te halen zoals de Jukes familie, helemaal geen erfelijke component hoeven te hebben. De schrijver verwerpt eugenetica niet, maar wel sterilisatie en in het verlengde daarvan negatieve eugenetica. De argumenten waarop sterilisatie van sociaal onwenselijke groepen is gebaseerd, is te zwak en te onzeker.¹⁶²

[Noordman-Lucassen these in de publieke sfeer](#)

Houdt de Noordman-Lucassen these stand als we kijken naar de publieke sfeer?

Ja, is het korte antwoord op deze vraag. De confessionele media hadden inderdaad een negatieve houding tegenover eugenetica. Het behoud van het burgerlijk regime was vele male belangrijker dan eugenetica en de daaraan gelinkte maatschappelijke problematiek. Niet wetenschap, maar christelijke ethiek en moraliteit dienden deze problemen op te lossen. Zoals Noordman aangeeft, is de afkeer tegen alles wat met geboortebeperving te maken heeft enorm. Hiermee is de praktische implementatie van negatieve eugenetica, zoals ingevoerd in bijvoorbeeld Zweden en Amerika, uitgesloten. Er is wel enige sympathie voor het afraden van bepaalde huwelijken, maar dat is niets meer dan slechts een advies. De staat dient zich niet met het huwelijk te bemoeien. Vooral

---

¹⁶¹ 'Een Verrassende Verhouding Tusschen Degeneratie en Cultuur', *Het Vaderland* (24 maart 1935).

¹⁶² 'Eugenese en Sterilisatie', *Algemeen Handelsblad* (29 november 1934).

Thomas van Aquino komt in de bronnen terug als autoriteit bij katholieken, aldus Noordman. In de publieke sfeer zijn het vooral de paus en zijn uitgevaardigde bul, die leidend zijn in de argumentatie.

De steun voor eugenetica ligt bij liberalen en sociaaldemocraten. Steun van de laatste groep ligt gedeeltelijk in lijn met de analyse van Lucassen. Aan de ene kant steunen sociaaldemocraten eugenetica in Nederland, net zoals Lucassen stelde in zijn artikelen. Maar aan de andere kant, is de uitspraak van Lucassen dat in Nederland niet in biologische termen is gesproken, maar in termen van klassen onwaar, als we de publieke sfeer in achtting nemen. In kranten zijn beschrijvingen over de maatschappij weldegelijk biologisch en niet uitsluitend in klasse.

Het sociaaldemocratische discours sluit nog het beste aan met het internationale discours. Op verschillende momenten schrijft men over maatschappelijk achtergestelde groepen als zijnde ongedierte en ongewenst. Het karakter van het liberale mediadiscours is minder hyperbolisch, dan bij de andere drie groepen die ik heb behandeld. Echter, dat betekent niet dat er geen aandacht of steun was voor eugenetica. Integendeel, de liberale media besteden met afstand de meeste aandacht aan eugenetica. Nadruk ligt voornamelijk op de wetenschappelijke potentie van eugenetica en minder op de praktische kant ervan. Voor beide groepen geldt, dat het discours is veranderd na invoering van de Duitse sterilisatiewet. De kritiek op praktische eugenetica neemt toe en men is minder enthousiast over het wetenschappelijk potentieel dat eugenetica biedt. Echter, de verwerping van eugenetica is niet absoluut, steun blijft bestaan.

Terugkomend bij Pols; ten tijde van het interbellum was sprake van substantiële aandacht voor eugenetica. Katholieken, protestanten, socialisten en liberalen besteden allemaal, op hun eigen manier, aandacht aan dit fenomeen. De steun voor wetenschappelijk onderzoek is veel groter, dan voor praktische eugenetica. De karakterisering van Pols is toe aan relativisering; het gebrek aan succes aan de eugenetische beweging staat niet gelijk aan het gebrek aan aandacht voor de beweging.

Conclusie

De hoofdvraag van deze scriptie was; Waarom is in Nederland, in tegenstelling tot andere westerse landen, nooit een sterilisatiebeleid geweest voor vrouwen in de jaren twintig en dertig? De hoofdvraag is beantwoord, met behulp van een discoursanalyse toegepast op Nederlandse kranten, gepubliceerd tijdens het interbellum.

Deze vraag is belangrijk, aangezien tot nu toe onvoldoende onderzoek is gedaan naar genderdimensie van eugenetica in Nederland. Bovendien heeft de historiografie weinig tot nauwelijks aandacht besteed aan eugenetica in de publieke sfeer. Door wél onderzoek te doen naar deze thema's in de publieke sfeer, krijgt het werk van Noordman en Lucassen een verdiepende dimensie.

Op basis van bestaande literatuur weten we dat de eugenetische beweging in Nederland sterk verschilde van andere *open societies*: In Nederland was zeker sprake van eugenetische verenigingen, echter, deze bleven relatief klein en hielden op te bestaan na de Tweede Wereldoorlog. Eugenetica is, in vergelijking met landen als Zweden, Zwitserland of Canada, nooit onderdeel geworden van het volksgezondheidsbeleid. Nederlandse eugenetici konden hun discours niet om een bepaalde minderheid heen bouwen, dit beperkte de aantrekkelijkheid van het gedachtengoed. Waar etnische minderheden in andere landen een *window of opportunity* vormden, was dit in Nederland niet mogelijk.

In het Nederlandse krantendiscours is aandacht voor de rol van gender binnen eugenetica minimaal; zowel het bespreken van de eugenetische theorie, als eugenetica in de praktijk gaat in *ongegenderde* termen. Wetenschappelijke literatuur is alleen uitgesproken *gegenderd* in besproken theorie. Wanneer eugenetici het hebben over beleidsverandering, is dit niet genderspecifiek. Dit is, mijns inziens, een gevolg van onderontwikkeling van eugenetica in Nederland. Het discours heeft simpelweg niet geleid tot beleidsveranderingen; denken over sterilisatie bij vrouwen had geen enkele zin.

Gender en etniciteit zijn onlosmakelijk aan elkaar verbonden binnen eugenetica. In andere landen zijn het vrijwel altijd vrouwen van etnische minderheden die centraal staan in het eugenetisch discours, of slachtoffer zijn van eugenetica. In Nederland speelt etniciteit geen centrale rol in het krantendiscours, dit is een fundamenteel verschil ten opzichte van andere westerse landen. Algemeen voor eugenetica, in deze landen, geldt dat regelmatig

sprake is van, een verondersteld, slecht geassimileerde etnische minderheid. In Nederland is dit niet het geval én daarom kan eugenetica in Nederland niet goed aarden; waar in andere landen vrijwel altijd een etnische dichotomie centraal staat, is dat in het discours in Nederland niet het geval.

Nederland heeft dus geen beleid voor sterilisatie van vrouwen vanwege een algemene terughoudendheid ten aanzien van eugenetisch beleid. Voor die terughoudendheid zijn in de literatuur verschillende verklaringen, echter zónder onderzoek te hebben gedaan naar de publieke sfeer. Wanneer de publieke sfeer wél in acht wordt genomen, dan houdt de Noordman-Lucassen these alsnog voor een groot deel stand. Niettemin is het belangrijk onderscheid te maken tussen steun voor eugenetica als theorie enerzijds en steun aan eugenetica in de praktijk anderzijds. Voor de eugenetische theorie was veel meer steun, dan voor de beleidsmatige kant van eugenetica. Dit is een nieuwe en tevens cruciale nuance om de interactie tussen eugenetica en de publieke sfeer te begrijpen en te duiden.

Alle dominante politiek-maatschappelijke zuilen hielden zich tijdens het interbellum bezig met eugenetica. Dat eugenetica uiteindelijk niet heeft geleid tot beleidsveranderingen, betekent niet dat er geen aandacht voor was; eugenetica was een populair onderwerp om over te schrijven en als gevolg van die populariteit was sprake van een substantiële hoeveelheid berichten.

Het klopt, in lijn met Noordman's conclusie, dat confessionele zuilen al het voorgestelde eugenetische beleid verwierpen. Het confessionele burgerlijk regime was wars van alle vormen van toegepaste eugenetica; eugenetica als wetenschap mocht blijven bestaan en werd in sommigen gevallen ook aangemoedigd. Sociaaldemocraten en liberalen zijn de grootste pleitbezorgers van eugenetica in Nederland, dit is in lijn met de these van Lucassen. Liberalen en sociaaldemocraten speelden een beperkte rol in de vormgeving van het volksgezondheidsbeleid tijdens interbellum. Echter, in de publieke sfeer beschrijven sociaaldemocraten de maatschappij weldegelijk in biologische termen, dit in tegenstelling tot hetgeen Lucassen stelde.

Onderscheid tussen theoretische en praktische steun voor eugenetica is belangrijk om de rol die eugenetica speelde in Nederland te kunnen begrijpen. Door rekening te houden met dit onderscheid, is het steeds duidelijker hoe dit, gedurende het interbellum, in elkaar zat; waar voorheen gedacht werd dat steun

voor eugenetica zeer beperkt was, blijkt door dit inzicht dat steun voor theoretische eugenetica groter en wijdverspreider is.

Het beeld van eugenetica, ten tijde van het interbellum, is toe aan relativering; uit mijn onderzoek blijkt dat eugenetica een gemarginaliseerd thema was in de publieke sfeer, echter dat het substantiële aandacht genoot in de Nederlandse media. Het feit dat eugenetica in Nederland nooit onderdeel is geworden van het volksgezondheidsbeleid, betekent zeker niet dat het geen aandacht genoot.

In de toekomst zou het goed zijn, óók wetenschappelijke literatuur te analyseren op de thema's etniciteit en gender. Dit heb ik beperkt gedaan in deze scriptie aangezien het krantendiscours centraal staat. Zo ontstaat een volwaardig beeld over de rol van eugenetica in Nederland ten tijde van het interbellum.

Bibliografie

Primair

'Georganiseerd onderzoek naar verspreiding van erfelijke eigenschappen', *Algemeen Handelsblad* (23 september 1923).

'Bevolking, bezuiniging en biologie', *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (8 mei 1923).

Brown, R. Eugene, *Eugenical Sterilization In North Carolina Purpose, Statutory Provisions, Forms and Procedure* (1938).

Buytendijk, F. J. J., 'Het Rassen-Vraagstuk', *De Telegraaf* (2 februari 1934).

'Caricatuur van rassenhygiëne', *Het volk* (16 oktober 1935).

'Christendom en Eugenetiek', *De standaard* (21 maart 1935).

'Comité Internationaal voor het leven in het Gezin', *De Maasbode* (22 november 1927).

'Drankbestrijding', *Het volk* (5 mei 1924).

'De Duitse Sterilisatiewet', *Algemeen Handelsblad* (21 september 1933).

'De Eugenetica in de Verenigde Staten', *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (1 april 1924).

'De nationale gedachte', *De Tijd* (18 november 1933).

'De Sterilisatiewet – Moreel Geoorloofd?', *De Tijd* (29 juli 1933).

'Eugenese', *Algemeen Handelsblad* (18 februari 1914).

'Eugenese', *Algemeen Handelsblad* (18 februari 1918).

'Eugenetische Conferentie te Milaan', *Algemeen Handelsblad* (29 september 1924)

'Eugeneese en sterilisatie', *Algemeen Handelsblad* (29 november 1934).

'Eugenetisch Onderzoek In Tsjecho-Slowakije', *Algemeen Handelsblad* (22 februari 1927).

'Eugeneese en Sterilisatie', *Algemeen Handelsblad* (29 november 1934).

'Erfelijkheidsvraagstuk in de praktijk', *Het volk* (11 december 1929).

'Een Verrassende Verhouding Tusschen Degeneratie en Cultuur', *Het Vaderland* (24 maart 1935).

Frets, G. P., 'Boekaankondiging: Het ijzeren geslacht', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (17 maart 1952).

Frets, G. P., 'Eugeniek en politiek', *Het volk* (5 december 1930).

Frets, G. P., 'Het sterilisatievraagstuk in Nederland in de jaren 1934-1936', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (13 oktober 1936).

Galton, Francis, 'Hereditary Talent and Character,' *Macmillan's Magazine* 12 (1865) 157-166 en 318-327.

'Geestelijke Volksgezondheid', *Zutphensche courant* (2 juni 1924).

'Gemengde berichten – Staatslavernij', *De Tijd* (23 juni 1922).

'Geneeskundig onderzoek voor het huwelijk', *Algemeen Handelsblad* (24 oktober 1921).

'Geneeskundig onderzoek vóór het huwelijk', *De Preanger-bode* (8 februari 1923).

'Geneeskundig onderzoek voor het huwelijk', *De Sumatra post* (28 februari 1923).

'Geneeskundig onderzoek vóór het huwelijk', *De Tijd* (7 mei 1934).

Herwerden, M. A. Van, *Erfelijkheid bij den mensch en eugenetiek* (1929).

'Het Rassenvraagstuk', *Het Vaderland* (28 januari 1938).

Heymans, Gerard, *Psychologie der vrouwen* (Amsterdam 1911).

'In de Apenkooi – Van het bevolkingsvraagstuk', *De Tijd* (3 juni 1932).

'In de Omarming der Slangen', *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (28 juli 1924).

'Inleiding Dr. Hoek, arts te Utrecht', *Tilburgsche Courant* (28 september 1929).

'Jubliea', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (11 november 1938).

'Kerk en Volk', *Eindhovensche dagblad* (15 november 1933).

'Kiekens en Kinderen', *Voorwaarts* (25 juni 1923).

Kuitenbrouwer, Frank, 'Trefzekerheid van castratie voor verdachten is relatief', *NRC* (6 mei 1985).

'Marije Vrouwenkout', *Friesch dagblad*, (5 september 1933).

'Medische Kroniek', *Voorwaarts* (18 november 1926).

'Medische kroniek', *Voorwaarts* (16 september 1927).

'Medische Kroniek. Geneeskundig onderzoek voor het huwelijk. Contra' *Algemeen Handelsblad* (5 januari 1923).

'Middagzitting', *De Tijd* (28 september 1929).

'Ned. Gezinsboek', *De standaard* (10 september 1934).

'Nederlansch National Bureau voor Antropologie', *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (3 juni 1925).

'Om de bewaring van het pand', *De standaard* (23 april 1925).

'Over erfelijkheid en eugenetiek', *Utrechts volksblad* (8 februari 1939).

'Over Eugenese – Het Christelijk huwelijk', *De Tijd* (16 december 1931).

'Pater Otten over Sterilisatie', *Eindhovens dagblad* (9 maart 1935).

Pinkhof, Herman, *Vertalend en verklarend woordenboek van uitheemse geneeskundige termen* (1923).

Sanders, Jacob, 'Het Personenboek', *Voorwaarts* (12 november 1930).

Scheer, W. M. Van der, *Een blik in het arbeidsveld van den psychiater: klinische en sociale psychiatrie: rede uitgesproken bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Rijks-Universiteit te Groningen op 5 juli 1930* (Groningen 1930).

Steinmetz, Sebald Rudolf ed., *De rassen der menschheid wording, strijd en toekomst* (Amsterdam 1938).

Steinmetz, Sebald Rudolf, 'De toekomst van ons ras', *De Gids* 74 (1910).

Schulte, J. E., *Erfelijkheid en Eugenetica* (Haarlem 1939).

'Tijdschriften – het Schild', *Het Vaderland* (12 januari 1937).

'Vijfde Algemene Katholiekendag', *Tilburgsche courant* (27 juli 1931).

'Wetenschap - Eugenetica.' *Algemeen Handelsblad* (3 december 1921).

'Woman and natural Selection', *The Woman Journal* (6 januari 1894).

'Zedelijkheid; Zedemisdrijven', *Het Vaderland* (28 oktober 1936).

'Zedendelicten', *Het volk* (8 november 1934).

Secundair

Anderson, Margo J., *The American Census: A Social History* (New Haven 2015).

Bashford, Alison en Philippa Levine ed., *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* (Oxford 2010).

Cairney, Richard, "'Democracy was never intended for degenerates": Alberta's flirtation with Eugenics comes back to haunt it,' *Canadian Medical Association journal* 155:6 (1996) 789-792.

Caulfield, Timothy en Gerald Robertson, 'Eugenic Policies in Alberta: From the Systematic to the Systemic?', *Alberta Law Review* 35:1 (1996) 59-79.

Christiansen, Niels Finn, *The Nordic Model of Welfare: A Historical Reappraisal* (Kopenhagen 2006).

Dikötter, Frank, 'Race Culture: Recent Perspectives on the History of Eugenics', *The American Historical Review* 103:2 (1999) 467-478.

Dyck, Erika, 'Guest Editor's Introduction History of Eugenics Revisited', *Canadian Bulletin of Medical History* 31:1 (2014) 7-16.

Grekul, Jana, 'Sterilization in Alberta, 1928 to 1972: Gender Matters', *Canadian Review of Sociology* 45:3 (2008) 247-266.

Goei, Leonie de, *De psychohygiënisten psychiatrie, cultuurkritiek en de beweging voor geestelijke volksgezondheid in Nederland, 1924-1970* (Amsterdam 2001).

Hansen, State Bent Sigurd, 'Something Rotten in the State of Denmark: Eugenics and the Ascent of the Welfare', in: Gunnar Broberg en Nils Roll-Hansen eds., *Eugenics and the Welfare State: Norway, Sweden, Denmark, and Finland* (East Lansing) 8-76.

Hermans, Cor, *De dwaaltocht van het sociaal-darwinisme: Vroege sociale interpretaties van Charles Darwins theorie van natuurlijke selectie 1859-1918* (Amsterdam 2003).

Nordensvard, Johan, 'The mass-production of quality 'human material': economic metaphors and compulsory sterilisation in Sweden' *Critical Discourse Studies* 10:2 (2013) 172-186.

- Hughes, H. Stuart, *Consciousness and Society the Reorientation of European Social Thought 1890-1930* (New-York 1976).
- Jacobson, Matthew Frye, *Whiteness of a different color: European immigrants and the alchemy of race* (Cambridge 1999).
- Jasanoff, Sheila, *Reframing Rights: Bioconstitutionalism in the Genetic Age* (Cambridge 2011).
- Kluchin, Rebecca M., *Fit to Be Tied: Sterilization and Reproductive Rights in America, 1950-1980* (New Brunswick 2011).
- Kyllingstad, Jon Røyne, 'Norwegian Physical Anthropology and the Idea of a Nordic Master Race', *Current Anthropology* 53:5 (2012) 46-56.
- Lucassen, Leo, 'A Brave New World: The Left, Social Engineering, and Eugenics in Twentieth-Century Europe', *International Review of Social History* 55 (2010) 265-296.
- Lepicard, Etienne, 'Eugenics and Roman Catholicism an Encyclical Letter in Context: Casti connubii, December 31, 1930', *Science in Context* 11:3-4 (1998) 527-544.
- Lombardo, Paul A., 'Facing Carrie Buck', *The Hastings Center Report* 33:2 (2003) 14-17.
- Mattila, Markku, 'The Main Points of the Early Finnish Eugenics Movement', *Conference: Eugenics, the Welfare State and the Nordic Countries* (1997).
- McLaren, Angus, *Our Own Master Race: Eugenics in Canada, 1885-1945* (Toronto 1990).
- Meer, Theo van der, "Eugenic and Sexual Folklores and the Castration of Sex Offenders in the Netherlands (1938–1968)", *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 39 (2008), 195–204.
- Micklos, David Andrew en Elof Carlson, 'Engineering American society: The lesson of eugenics', *Nature Reviews Genetics* 1:2 (2000), 153-158.
- Nelson, Jennifer, *Women of Color and The Reproductive Rights Movement* (New York 2005).

- Ngai, Mae M., 'The Architecture of Race in American Immigration Law: A Reexamination of the Immigration Act of 1924', *The Journal of American history* 86:1 (1999) 67-92.
- Nienhuys, Jan Willem en Marcel Hulspas, *Tussen waarheid & waanzin: een encyclopedie der pseudo-wetenschappen* (Amsterdam 2002).
- Noordman, Jan, *Om de Kwaliteit van het Nageslacht: Eugenetica in Nederland, 1900-1950* (Nijmegen 1989).
- Novak, Nicole L., e.a., 'Disproportionate Sterilization of Latinos Under California's Eugenic Sterilization Program, 1920-1945', *American journal of public health* 108 (2018) 611-613.
- Otsubo, Sumiko, 'Between Two Worlds: Yamanouchi Shigeo and Eugenics in Early Twentieth-Century Japan', *Annals of Science* 62:2, 205-231.
- Huijnen, Pim e.a., *A Digital Humanities Approach to the History of Science Eugenics revisited in hidden debates by means of semantic text mining* (International Workshops QMC and HISTOINFORMATICS, Kyoto 2014).
- Roll-Hansen, Nils, 'Geneticists and the Eugenics Movement in Scandinavia', *The British Journal for the History of Science* 22:4 (1989)335-364.
- Saura, Anssi, 'Race biology', *Hereditas* 157:48 (2020).
- Schoen, Johanna, *Choice and Coercion: Birth Control, Sterilization, and Abortion in Public Health and Welfare* (Chapel Hill 2005).
- Stoler, Ann, 'Making empire respectable: the politics of race and sexual morality in 20th-century colonial cultures', *American ethnologist* 16 (1989) 634-660.
- Stoler, Ann L., 'Sexual Affronts and Racial Frontiers: European Identities and the Cultural Politics of Exclusion in Colonial Southeast Asia', *Comparative Studies in Society and History* 34:3 (1992) 514-551.

Stuurman, Siep, 'De Nederlandse Staat tussen verzuiling en moderniteit' in F. van Besouw eds., *Balans en Perspectief – Visies op de geschiedwetenschap in Nederland* (Groningen 1987) 263-285.

Sysling, Fenneke, *Racial Science and Human Diversity in Colonial Indonesia* (Singapore 2016).

Sysling, Fenneke, 'Mixed messages: Racial science and local identity in Bali and Lombok, 1938–39', *Journal of Southeast Asian Studies* 49:3 (2018) 410-425.

Tydén, Mattias, 'The Scandinavian States: Reformed Eugenics Applied', in: Alison Bashford en Philippa Levine ed., *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* (Oxford 2010) 364-380.

Weingart, Peter, 'German Eugenics between Science and Politics', *Science in Germany: The Intersection of Institutional and Intellectual Issues* 5 (1989) 260-283.

Wijfjes, Huub, Gerrit Voerman en Patrick Bos, 'Meten van verzuilde politiek in media Een digitale benadering van katholieke en sociaaldemocratische dagbladen, 1918-1967', *Low Countries Historical Review* 135:3 (2021) 61-91.

Wilkinson, Stephen, 'On the Distinction Between Positive and Negative Eugenics', in: Matti Häyry, e.a. eds., *Arguments and Analysis in Bioethics* (Leiden 2010), 115-128.

Yilmaz, Yagmur, *Eugenics and bodily discipline in the Scandinavian welfare state: a genealogy of gendered othering* (Masterscriptie *Social Studies and Gender*, Lund University 2019).